

ROBERT JASTRZĘBSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-7265-0614>

Uniwersytet Warszawski

*Realizacja postanowień Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku w zakresie wymiaru sprawiedliwości**

Abstract

Implementation of the Provisions of the Constitution of the Republic of Poland of 17 March 1921 Concerning the Administration of Justice

The article – divided into four sections – is centered around the implementation of the provisions of the Constitution of the Republic of Poland of 17 March 1921 in the area of the administration of justice. The first section discusses the work on a draft constitution carried out between 1917 and 1921, with particular focus on the judiciary. The second analyses the content of the provisions of the Constitution referring to the administration of justice. The third deals with the judicature. In this section, the author discusses the organisation and work of, among others: the State Tribunal, the Supreme Administrative Tribunal, the Competence Tribunal, and courts of common pleas, paying particular attention to the unimplemented norms of the Constitution – mainly the failure to establish administrative courts of different instances with the participation of citizens, and the absence of citizens serving as justices of the peace or jurors. Two issues played important roles in the implementation of constitutional norms regarding the administration of justice. The first was the political situation in Poland after the 1926 May Coup. The second was the amendments to the Constitution introduced in connection with the entry into force of the 1926 “August Amendment”, that gave the President of the Republic of Poland the power to promulgate ordinances having the legal effect of legislative acts. This allowed the Polish government of that time to carry out, to a great extent, a standardisation of the courts of common pleas, which was accomplished by promulgation of the Ordinance of the President of the Republic of Poland of 6 February 1928 – the Act on the Organisation of Courts of Common Pleas. Additionally, between 1929 and 1932 the government embarked on an extensive program of dismissing existing judges and appointing new ones. Importantly, this was accompanied by a change in the line of jurisprudence of the Supreme Court and the Supreme Administrative Tribunal, according to which courts lost their authority to examine the constitutionality of ordinances promulgated by the President of the Republic of Poland. In the final section of the article – the summary – the author notes that the implementation of the norms of the

---

* Artykuł stanowi rozszerzoną wersję wystąpienia autora na konferencji pt. „Tradycje ustrojowe II Rzeczypospolitej. W stulecie Konstytucji marcowej”, która odbyła się w dniach 5–6 października 2021 r. Konferencję zorganizował Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Constitution concerning the administration of justice was, to a great extent, non-existent, given the political situation after the May Coup. It further points out that the same was also true in the period between 1944 and 1952, during which the basic principles of the Constitution of 17 March 1921 applied.

Keywords: Constitution of the Republic of Poland of 17th March 1921, administration of justice, judicature, citizens' participation in the administration of justice, ordinances of the President of the Republic of Poland with the legal effect of an act

Słowa kluczowe: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r., wymiar sprawiedliwości, sądownictwo, udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości, rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z mocą ustawy

1. Prace nad projektem Konstytucji z 1921 r.

Prace legislacyjne nad opracowaniem projektu konstytucji państwa polskiego trwały cztery lata (1917–1921). Według Wacława Komarnickiego okres ten należy podzielić na dwa podokresy, tj. lata 1917–1918 oraz 1918–1921. Pierwszy był związany z okupacją obszaru Królestwa Polskiego przez państwa centralne – II Rzeszę Niemiecką oraz Austro-Węgry, drugi zaś z kształtowaniem się państwowości polskiej po pierwszej wojnie światowej¹. Prace nad pierwszym projektem zostały zapoczątkowane przez Tymczasową Radę Stanu Królestwa Polskiego, która powołała do życia komisję sejmowo-konstytucyjną. Wynikiem jej prac był projekt konstytucji, którego tekst został uchwalony przez komisję w dniu 28 lipca 1917 r.² Projekt składał się z dziewięciu rozdziałów, z których rozdział szósty dotyczył sądownictwa (art. 99–108 projektu). Władzę sądową miały wykonywać niezwisłe sądy w imieniu królewskim, które nie mogły badać ważności ustaw należycie ogłoszonych, przy czym mogły rozstrzygać o ważności rozporządzeń. Zgodnie z projektem miały być utworzone: Sąd Najwyższy dla spraw cywilnych i karnych, sądownictwo administracyjne oraz trybunał kompetencyjny. Trybunał ten miał rozstrzygać w pierwszej i ostatniej instancji spory kompetencyjne między sądami zwykłymi a władzami administracyjnymi w zakresie sporów o właściwość³.

Warto jednak zaznaczyć, że mimo nieuchwalenia konstytucji Królestwa Polskiego Tymczasowa Rada Stanu wydała w sierpniu 1917 r. Przepisy Tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim⁴. W związku z tym regulacje dotyczące działalności sądownictwa zostały zamieszczone w Numerze 1 Dziennika Urzędowego Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego z datą 19 sierpnia 1917 r. Zgodnie z art. 2 rozporządzenia sądy i urzędy wymiaru sprawiedliwości

¹ Szerzej: Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 133–48.

² Zob. Cybichowski, „Konstytucja”, 323–5.

³ Zob. *Projekt Konstytucji Państwa Polskiego, przyjęty dnia 28 lipca 1917 roku*, 10–1; *Projekt Konstytucji Państwa Polskiego i ordynacji wyborczej sejmowej oraz uzasadnienie i porównanie projektu konstytucji państwa*, 16–7; Jastrzębski, *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne*, 56–8.

⁴ Zob. Dz. rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 84 poz. 351; Dz. rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce, cz. XIV, poz. 71.

otrzymały nazwę Królewsko-Polskich oraz sprawowały swoją działalność w imieniu Korony Polskiej⁵. W skład struktury sądownictwa zaliczono sądy: pokoju, okręgowe, apelacyjne oraz Sąd Najwyższy, który miał się składać z Izby Cywilnej i Izby Karnej⁶.

W związku ze zmianami ustrojowymi, które były związane z przegraną państw centralnych oraz przejściem władzy przez Józefa Piłsudskiego⁷, rozwiązania zaproponowane w projekcie monarchicznym konstytucji państwa polskiego stały się nieaktualne. W styczniu 1919 r. zostało powołane Biuro Konstytucyjne Prezydium Rady Ministrów, które wydało trzy projekty konstytucji: Józefa Buzka, zakładający federacyjny model państwa (projekt amerykański), w którym był przewidziany między innymi Najwyższy Sąd Narodowy, sądy apelacyjne, krajowe oraz sądy pokoju⁸; projekt ludowy, którego autorem był Mieczysław Niedziałkowski, a najwyższą władzę sądowniczą miał sprawować Sąd Najwyższy, wybierany w połowie przez Sejm oraz w połowie przez korporację sędziowską; projekt francuski, za którego autora uważa się Władysława Wróblewskiego, a którego rozdział szósty dotyczył sądownictwa. Należy zaznaczyć, że żaden z projektów konstytucji nie otrzymał oficjalnego poparcia ze strony rządu⁹.

Ponadto zostały opracowane inne projekty konstytucji. Zaliczyć do nich należy projekt zawarty w załączniku do wniosku nagłego posła Stanisława Głąbińskiego i innych posłów Związku Ludowo-Narodowego o uchwalenie projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁰. W projekcie znajdował się rozdział V. Sądownictwo (art. 97–107). Ustrój i zakres działania sądów oraz sądów wojskowych, zgodnie z pierwszym przepisem projektu, miały być określone w drodze ustawodawczej. Poza tym sędziowie mieli być niezawisli i podlegać tylko ustawom, przy czym urząd sędziowski mogła objąć tylko osoba, która odpowiadała warunkom wymaganym przez prawo. Sędziowie mieli być mianowani przez Prezydenta Rzeczypospolitej, o ile ustawa nie zawierała odmiennego postanowienia. Projekt regulował między innymi złożenie z urzędu sędziego, zawieszenie sędziego w urzędowaniu, przeniesienie na inne miejsce służbowe lub w stan spoczynku. Zgodnie z art. 101 projektu sądy nie mogły badać ważności ustaw należycie ogłoszonych, przy czym mogły rozstrzygać o ważności rozporządzeń i innych zarządzeń władzy rządowej i samorządowej. W projekcie konstytucji zostały wymienione: Sąd Najwyższy dla spraw sądowych cywilnych i karnych; Najwyższy Trybunał Administracyjny dla rozstrzygania sporów z prawa publicznego; Sąd Kompetencyjny do rozstrzygania sporów kompetencyjnych między Sądem Najwyższym a Najwyższym Trybunałem Administracyjnym; Trybunał Stanu.

⁵ Zob. Przepisy Tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim (Dz.Urz. Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego 1917 poz. 1).

⁶ Zob. Jastrzębski, *O stu latach Sądu*; Jastrzębski, „Stulecie Sądu Najwyższego – geneza”.

⁷ Zob. Rada Regencyjna do Narodu Polskiego (Dz. Praw Królestwa Polskiego 1918 nr 12 poz. 23); Rada Regencyjna do Narodu Polskiego (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 38); Do Naczelnego Dowódcy Wojsk Polskich Józefa Piłsudskiego (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 39); Dekret (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 40); Dekret z dnia 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 41).

⁸ Zob. Buzek, *Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz uzasadnienie*, 137–40, 147–8, 171–3.

⁹ Szerzej: Krukowski, *Geneza konstytucji*, 13 i nast.; Krukowski, „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”, 24 i nast.

¹⁰ Zob. Druk Sejmowy Nr 443d, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922); „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Wnioskodawca poseł Stanisław Głąbiński i tow.”, 63–80.

Osobną grupę projektów konstytucji stanowiły tak zwane projekty prywatne. Zaliczyć do nich należy: „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany przez Stanisława Hłaskę i Józefa Polaka”; „Podstawę Ładu Rzeczypospolitej Polskiej projekt opracowany przez Włodzimierza Wakara” oraz „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany przez Tadeusza Jankowskiego”. Pierwszy z nich zawierał rozdział Władza sądowa (pkt 84–91), w którym: zasadniczo organizacja i zakres działania sądów miały być określone w odrębnych ustawach; sędziowie mieli być mianowani dożywotnio przez zwierzchnika Rzeczypospolitej, o ile ustawa nie zawierała odmiennego postanowienia; sądy nie miały prawa badania ważności ustaw należycie ogłoszonych, przy czym mogły orzekać o ważności rozporządzeń; miał być ustanowiony Sąd Najwyższy, Trybunał Administracyjny oraz Trybunał Kompetencyjny¹¹. Drugi z projektów zawierał tytuł: X. Sądy, w którym zostały zawarte postulaty dotyczące wymiaru sprawiedliwości¹². W ostatnim projekcie znalazł się Tytuł V. Władza sądowa (art. 79–84). Zostały w nim zawarte podstawowe zasady wymiaru sprawiedliwości, między innymi dożywotniego mianowania sędziów przez Naczelnika Państwa lub upoważnione do tego osoby, lub obierania na określony okres czasu; samodzielności i niezawisłości sędziów w wykonywaniu urzędu; podleganie sędziów tylko ustawom; organizacja sądów i zakres ich działania, które miały zostać określone „w drodze ustawodawczej, na mocy odrębnej uchwały”¹³.

Wymienione wyżej pierwsze trzy projekty konstytucji, tj. J. Buzka, projekt ludowy oraz projekt francuski, zostały przedstawione komisji, którą początkowo określano mianem: „Ankieta dla oceny projektów konstytucji”. Komisja ta uznała jednak za właściwe opracowanie własnego projektu ustawy zasadniczej. Następnie komisja zmieniła nazwę na: „Ankieta w sprawie projektu konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”, przy czym za podstawę prac komisja przyjęła projekt francuski. Rozdział o sądownictwie przewidywał między innymi: mianowanie sędziów w zasadzie przez prezydenta; zasadę niezawisłości sędziowskiej; wprowadzał zakaz badania przez sądy ustaw i dekretów prezydenta należycie ogłoszonych; rozstrzyganie sporów z zakresu prawa publicznego przez Najwyższy Trybunał Administracyjny, w tym powstanie sądów administracyjnych niższej instancji; rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między Sądem Najwyższym a Najwyższym Trybunałem Administracyjnym przez Trybunał Kompetencyjny¹⁴.

Następnie do Sejmu wpłynęły kolejne projekty konstytucji przekazane Komisji Konstytucyjnej¹⁵, która przygotowała własny projekt ustawy zasadniczej¹⁶. W dniu 8 lipca

¹¹ Zob. „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany przez Stanisława Hłaskę i Józefa Polaka”, 170–84.

¹² „Podstawa Ładu Rzeczypospolitej Polskiej projekt”, 185–96.

¹³ Zob. „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany przez Tadeusza Jankowskiego”, 197–211.

¹⁴ Zob. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 159–60; Krukowski, „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”, 36.

¹⁵ Szerzej: „Wstęp”, iii–vii; Komarnicki, *Polskie Prawo Polityczne*, 161–206; Krukowski, *Geneza konstytucji*, 108 i nast.; Krukowski, „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”, 37–56; Jakubowski i Jajecznik, *Polska debata ustrojowa w latach 1917–1921*, 17 i nast.; Jabłonowski, Jakubowski i Jajecznik *O niepodległą i granice*, 47 i nast.; Górnicki, „Idee i założenia konstytucji z 17 marca 1921 r.”, 55–60; Malec, „Sądy w Konstytucji marcowej”, 10–8.

¹⁶ Zob. Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Sejmowy nr 443B, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), 16–7, 30; Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 2561, załącznik, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922), 32–4; *Projekt Ustawy Konstytucyjnej*

1920 r. rozpoczęła się plenarna debata konstytucyjna w Sejmie Ustawodawczym, przy czym ze względów militarnych została ona wznowiona na jesieni tego roku¹⁷. Prace Sejmu nad projektem ustawy zasadniczej objęły w sumie 106 posiedzeń w Komisji Konstytucyjnej i 38 posiedzeń plenarnych¹⁸. Efektem końcowym było uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 17 marca 1921 r.¹⁹, przy czym niejako została dołączona do niej ustawa przechodnia z dnia 18 maja 1921 r.²⁰ Na podstawie tej ustawy Sejm Ustawodawczy sprawował władzę do ukonstytuowania się Sejmu i Senatu I kadencji, w tym Naczelnik Państwa wykonywał swoje funkcje do objęcia urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej, który miał być uprzednio wybrany przez Zgromadzenie Narodowe po ukonstytuowaniu się Sejmu i Senatu.

2. Treść Konstytucji w zakresie wymiaru sprawiedliwości

Konstytucja z dnia 17 marca 1921 r. składała się ze 126 artykułów podzielonych na siedem rozdziałów. Czwarty dotyczył sądownictwa (art. 74–86 Konstytucji)²¹. Warto jednak zaznaczyć, że w art. 2 Konstytucji została wyrażona zasada trójpodziału władzy, zgodnie z którą:

Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu. Organami Narodu w zakresie ustawodawstwa są Sejm i Senat, w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej łącznie z odpowiedzialnymi ministrami, w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe Sądy²².

Ponadto Konstytucja wymieniała trzy Trybunały, tj. Trybunał Stanu (art. 64)²³, Najwyższy Trybunał Administracyjny (art. 73)²⁴ oraz Trybunał Kompetencyjny (art. 86)²⁵, których funkcjonowanie regulowały osobne ustawy. W związku z tym Wacław

---

opracowany przez Komisję Konstytucyjną Sejmu Ustawodawczego, 33–5; Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego, 39–41; Projekt Ustawy Konstytucyjnej w redakcji, przyjętej przez Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej w drugim czytaniu, art. 76–88; Projekt Ustawy Konstytucyjnej w redakcji, przyjętej przez Komisję Konstytucyjną i przedłożonej Sejmowi Ustawodawczemu Rzeczypospolitej Polskiej do uchwalenia w trzecim czytaniu, według uchwał Komisji z dnia 25 lutego, 1, 2, 4 i 5 marca 1921 roku, 32–4.

¹⁷ Zob. Krukowski, *Geneza konstytucji*, 233 i nast.; Krukowski, „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”, 62.

¹⁸ Zob. Górnicki, „Idee i założenia konstytucji z 17 marca 1921 r.”, 60.

¹⁹ Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267. Szerzej: Krukowski, *Geneza konstytucji*, 289–307.

²⁰ Ustawa Przechodnia z dnia 18 maja 1921 r. do Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921 r. w sprawie tymczasowej organizacji władzy zwierzchniej Rzeczypospolitej (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 268).

²¹ Zob. Wróblewski, „Sądownictwo”, 77–104.

²² Zob. Gołąb, „Sądownictwo cywilne w Konstytucji”, 309–16.

²³ Zob. ustawa z dnia 27 kwietnia 1923 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. 1923 nr 59 poz. 415).

²⁴ Zob. ustawa z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz.U. 1922 nr 67 poz. 600); rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz.U. 1932 nr 94 poz. 806). Szerzej: Jaworski, „Sądownictwo administracyjne”, 241–83; Malec, *Najwyższy Trybunał Administracyjny 1922–1939*, 19–37; Malec, „Geneza i pozycja prawno-ustrojowa Najwyższego Trybunału Administracyjnego”.

²⁵ Zob. ustawa z dnia 25 listopada 1925 r. o Trybunale Kompetencyjnym (Dz.U. 1925 nr 126 poz. 897). Szerzej: Jastrzębski, *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne*, 56–83.

Komarnicki stwierdził, że „[...] sprawowanie funkcji sądowej w znaczeniu materjalnym podzielone jest, według naszej konstytucji, między organami sądownictwa zwykłego, t. j. sądownictwa w znaczeniu formalnym a organami sądownictwa administracyjnego i nadzwyczajnego”, przy czym „[...] domniemanie kompetencyjne jest ustalone w naszej konstytucji na rzecz jurysdykcji sądownictwa zwykłego”, a „Kompetencja sądownictwa administracyjnego i nadzwyczajnego stanowi wyjątek od kompetencji sądownictwa zwykłego”²⁶.

Warto zaznaczyć, na co zwrócił uwagę Stanisław Krukowski, że „W pracach nad konstytucją najmniej kontrowersji wywołał rozdział poświęcony sądownictwu. Zawierał on bowiem tylko ogólne, przeważnie powszechnie akceptowane zasady”²⁷. Do zasad wymiaru sprawiedliwości, wymienianych w Konstytucji²⁸, należało zaliczyć zasady:

- 1) niezawisłości sędziów (art. 77 i art. 78)²⁹;
- 2) wyłącznej kompetencji sądów w sprawach wymiaru sprawiedliwości (art. 74)³⁰;
- 3) nominacji sędziów (art. 76)³¹;
- 4) udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości (art. 76 oraz art. 83)³²;
- 5) hierarchiczno-instancyjnej budowy sądownictwa (art. 75 oraz art. 84)³³;
- 6) jawności rozprawy (art. 82)³⁴;
- 7) prawa do sądu (art. 98)³⁵;

²⁶ Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 508.

²⁷ Krukowski, „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”, 106. Zob. też Jaworski, *Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Prawo polityczne*, 619–21; Krukowski, *Geneza konstytucji*, 277; Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 47–57.

²⁸ Szerzej: Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 509–14; Gołąb (z uwagami: J. Trammer, E. Krzymuński, K. Fierich, S. Glazer), „Sądownictwo cywilne w Konstytucji”, 309–45; Makowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, 87–95; Gołąb i Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, 5–37; Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na ile uwag*, 44–58; Gwiżdż, *Burżuazyjno-obszarnicza Konstytucja z 1921 roku*, 249–50; Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 57–63; Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej w porządku prawnym*, 195–203; Dyjakowska, „Realizacja zasady trójpodziału władzy”, 35–6; Malec, „Sądy w Konstytucji marcowej”, 18–20; Ławnikowicz, „Dwie niezawisłości. Uwagi o statusie trzeciej władzy”, 124–44.

²⁹ Art. 77: „Sędziowie są w sprawowaniu swego urzędu sędziowskiego niezawiśli i podlegają tylko ustawom. Orzeczenia sądowe nie mogą być zmienione ani przez władzę ustawodawczą, ani przez władzę wykonawczą”; art. 78: „Sędzia może być złożony z urzędu, zawieszony w urzędowaniu, przeniesiony na inne miejsce urzędowania lub w stan spoczynku wbrew swojej woli jedynie mocą orzeczenia sądowego i tylko w wypadkach, w ustawie przewidzianych. Przepis ten nie dotyczy wypadku, gdy przeniesienie sędziego na inne miejsce lub w stan spoczynku jest wywołane zmianą w organizacji sądów, postanowioną w drodze ustawy”.

³⁰ Art. 74: „Sądy wymierzają sprawiedliwość w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej”.

³¹ Art. 76: „Sędziów mianuje Prezydent Rzeczypospolitej, o ile ustawa nie zawiera innego postanowienia, jednakże sędziowie pokoju z reguły wybierani są przez ludność. Urząd sędziowski może objąć tylko osoba, odpowiadająca warunkom przez prawo wymaganym”.

³² Art. 83: „Do orzekania o zbrodniach, zagrożonych cięższymi karami i o przestępstwach politycznych będą powołane sądy przysięgłych. Czyny, podlegające sądom przysięgłych, organizację tych sądów i tok postępowania – określa szczegółowe ustawy”.

³³ Art. 75: „Organizacja, zakres i sposób działania wszelkich sądów będą określone w drodze ustawodawczej”; art. 85: „Ustanawia się Sąd Najwyższy do spraw sądowych, cywilnych i karnych”.

³⁴ Art. 82: „Rozprawy przed sądem orzekającym, zarówno w sprawach cywilnych jak karnych, są jawne, o ile ustawy w tym względzie nie przewidują wyjątku”.

³⁵ Art. 98: „Nikt nie może być pozbawiony sądu, któremu z prawa podlega. Sądy wyjątkowe są dopuszczalne tylko w wypadkach, oznaczonych ustawami, wydanymi przed popełnieniem czynu karnego”.

8) wyłączenia z kompetencji sądów badania legalności ustaw (zgodności ustaw) z Konstytucją (art. 81)³⁶;

9) odrębności sądownictwa wojskowego (art. 85)³⁷;

10) rozdziału sądownictwa od władzy administracyjnej³⁸.

Według W. Komarnickiego niezawisłość sądu sprowadzała się do dwóch gwarancji, tj. gwarancji mocy obowiązującej orzeczeń sądowych oraz gwarancji, które dotyczyły osoby sędziego³⁹. W pierwszym przypadku, zgodnie z art. 77 ust. 2 Konstytucji, orzeczenia sądowe nie mogły być zmienione ani przez władzę ustawodawczą, ani przez władzę wykonawczą. Drugi rodzaj gwarancji obejmował zaś kwestie: nieusuwalność sędziów przez władzę wykonawczą, w tym wyborców; immunitet sędziowski⁴⁰; odrębne stanowisko sędziów⁴¹. Dlatego już w pracach nad treścią ustawy zasadniczej poseł Antoni August Matakiewicz zwrócił uwagę, że: „Najważniejszą kwestją konstytucji jest właśnie zagwarantowanie niezawisłości sędziowskiej [...]”, a

Sądownictwo nie może być budowane na zasadzie subordynacji wobec władzy przełożonej, jak się to dzieje w innych gałęziach władzy państwowej. Stanowisko sędziego jest całkiem inne. Ani interes państwa, ani interes poszczególnych grup, warstw, nie może wywierać na orzecznictwo sądowe żadnego wpływu. Obywatel, będący w zgodzie z ustawami, powinien znaleźć opiekę w sądzie. Sędziowie wykonujący orzecznictwo powinni się oprzeć tylko na ustawie i na swoim sumieniu. Wyrok sądowy, orzeczenie sędziego może być zmienione tylko w drodze instancji i nie może tu być stosowana żadna sprawiedliwość gabinetowa, gdzie orzeczenie sędziego może być zmienione bądź to przez jakiegoś Ministra bądź przez Prezesa Ministrów, bądź nawet przez kogoś jeszcze wyżej postawionego. Sędzia pod każdym względem powinien być niezależny.

Ponadto,

Z niezawisłością sędziego połączone jest to, że jest on nieprzenaszalny, chyba tylko w drodze dyscyplinarnej, bądź na własną prośbę z wyjątkiem chwili organizacji sądów. Sędzia ma także pewną nietykalność i może być tylko na żądanie właściwego sądu aresztowany i sądzony⁴².

Ściganie obywatela i wymierzenie kary jest dopuszczalne tylko na zasadzie obowiązującej ustawy. Kary, połączone z udręczeniami fizycznymi, są niedozwolone i nikt takim karom podlegać nie może. Żadna ustawa nie może zamykać obywatelowi drogi sądowej dla dochodzenia krzywdy i straty”.

³⁶ Art. 81: „Sądy nie mają prawa badania ważności ustaw, należycie ogłoszonych”.

³⁷ Art. 85: „Organizację sądów wojskowych, ich właściwość, tok postępowania, oraz prawa i obowiązki członków tych sądów określa osobne ustawy”.

³⁸ Zasada była związana z art. 2 oraz z art. 86 Konstytucji. Art. 2: „Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu. Organami Narodu w zakresie ustawodawstwa są Sejm i Senat, w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej łącznie z odpowiedzialnymi ministrami, w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe Sądy”; art. 86: „Do rozstrzygnięcia sporów o właściwość między władzami administracyjnymi a sądami będzie powołany na mocy ustawy osobny Trybunał Kompetencyjny”.

³⁹ Zob. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 511–2.

⁴⁰ Art. 79 Konstytucji: „Sędziowie nie mogą być pociągani do odpowiedzialności karnej ani pozbawiani wolności bez uprzedniej zgody wskazanego przez ustawę sądu, o ile nie są schwytani na gorącym uczynku, lecz i w tym wypadku może sąd zażądać niezwłocznie uwolnienia aresztowanego”.

⁴¹ Art. 80 Konstytucji: „Odrębne stanowisko sędziów, ich prawa i obowiązki oraz uposażenie określi osobna ustawa”. Zob. Gołąb, „Sądownictwo cywilne w Konstytucji”, 320–2.

⁴² Sprawozdanie stenograficzne ze 179. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1920 r., Sejm Ustawodawczy (1919–1922), łam 32–3.

Inny poseł – Maksymilian Apolinary Hartglas, zgadzając się z A.A. Matakiewiczem, stwierdził, że:

Niezawisłość – to znaczy wyeliminowanie sędziów z pod jakiegokolwiek bądź wpływu czynników ubocznych, któreby mogły tę lub inną presję wyrzucić na ich orzeczenia. Taki wpływ może być wywierany albo drogą szykanowania – pewną groźbą, albo też drogą głąskania⁴³.

Wcześniej jednak zaznaczył on, iż:

[...] konstytucja sama przez się warunkuje jedynie formy życia narodowego, wskazuje sposób tworzenia ustaw, ale przestrzeganie tych ustaw w życiu, stosowanie ich w większości wypadków, przestrzeganie ich stosowania należy do sądów. Przeto też, o ile stan sędziowski nie będzie niezawisły, nie będzie zależny tylko od swego sumienia, to konstytucja może pozostać bardzo ładną konstytucją pisaną, w życiu zaś mogą się dziać rzeczy zgoła odmienne⁴⁴.

Zasada nominacji sędziów polegała na tym, że sędziów mianował Prezydent Rzeczypospolitej, przy czym Konstytucja przewidywała wyjątki. Zaliczyć do nich należało nieprecyzyjne sformułowanie zawarte w art. 76: „o ile ustawa nie zawiera innego postanowienia” oraz sędziów pokoju „z reguły” wybieranych przez ludność. Korespondowała z tym zasada udziału przedstawicieli społeczeństwa, tj. udziału czynnika społecznego, w wymiarze sprawiedliwości, którą właśnie miała realizować instytucja sędziów pokoju oraz sądów przysięgłych, przy czym szczegółowa regulacja ich funkcjonowania miała być normowana w drodze ustawodawczej⁴⁵. Kolejna zasada, tj. hierarchiczno-instancyjnej budowy sądownictwa, była związana z oznaczeniem określonej struktury sądownictwa również w drodze ustawodawczej. Reguła ta wynikała z wprowadzenia zasady instancyjności postępowania oraz kontroli wydanych orzeczeń sądowych przez sądy drugiej instancji. W Konstytucji jednak *explicite* został wymieniony w art. 84, utworzony *notabene* wcześniej, Sąd Najwyższy do spraw sądowych, zarówno cywilnych, jak i karnych. Następne dwie zasady – jawności rozprawy oraz prawa do sądu – miały stanowić gwarancję prawidłowego wymiaru sprawiedliwości. Pierwsza zasada stanowiła regułę, od której mogły być przewidziane ustawowe wyjątki, druga zaś znajdująca się w rozdziale V Konstytucji (Powszechne obowiązki i prawa obywatelskie) wyrażała jedno z praw obywatelskich, w zakresie zapewnienia obywatelowi przez państwo polskie wymiaru sprawiedliwości.

Zasada wyłączenia z kompetencji sądów badania zgodności ustaw z Konstytucją stanowiła, że sądy nie mogą badać zgodności ustaw należycie ogłoszonych z ustawą zasadniczą. Należy zaznaczyć, że sądy mogły badać należyte ogłoszenie ustaw oraz sprawdzać zgodność aktów niższego rzędu z ustawami⁴⁶. W pracach nad tekstem przyszłej konstytucji znalazła się jednak propozycja badania zgodności ustaw z konstytucją przez sądy. Jej autorem był poseł Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego ks. Kazimierz Lutosławski. Według niego projekt konstytucji zawierał lukę w art. 38 i 83, nie normował bowiem sytuacji, w której wystąpiłaby ewentualna sprzeczność

⁴³ *Ibid.*, tam 42.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Zob. Gołąb, „Sądownictwo cywilne w Konstytucji”, 317–20; Gołąb, „Sądownictwo cywilne w Konstytucji [J. Trammer, E. Krzymuski (uwagi)]”, 326–31.

⁴⁶ Szerzej: Gołąb, „Sądownictwo cywilne w Konstytucji”, 323–4; Gołąb i Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, 21–34; Zahorski, „Zasada badania konstytucyjności ustaw”; Jastrzębski, „Konstytucyjność aktów ustawodawczych”.

między ustawą a konstytucją. Dlatego zaproponował, aby każdy sąd w drugiej instancji, na żądanie stron zainteresowanych albo prokuratora, mógł złożyć w Sądzie Najwyższym, w tym również rząd Rzeczypospolitej, wniosek o uznanie ustawy za niezgodną z konstytucją, przy czym „o istniejących sprzecznościach będzie decydować Sąd Najwyższy w ogólnem zgromadzeniu większością 2/3 głosów”. Uzasadniał on to tym, że „Wydaje mi się, że to jest konieczne dla zabezpieczenia istotnej wartości konstytucji, jako zabezpieczenia prawa obywateli”⁴⁷. Ostatecznie poprawka została cofnięta przez posła ks. K. Lutosławskiego, prawdopodobnie ze względu na niewielkie szanse jej wprowadzenia do tekstu konstytucji⁴⁸. Warto bowiem podkreślić, że ówczesnie na kontynencie europejskim przeważał model dominacji parlamentu (legislatywy), czyli w zasadzie braku kontroli aktów ustawodawczych przez władzę sądowniczą. Według Michała Pietrzaka, w odniesieniu do Konstytucji marcowej, wynikało to: „z naśladowania wzorów ustrojowych III Republiki Francuskiej, z dominujących wówczas w teorii prawa konstytucyjnego poglądów i z przekonań panujących wśród stronnictw sejmowych”, jak również z tego, iż „w europejskiej nauce prawa konstytucyjnego przeważał dogmat nienaruszalności ustawy”⁴⁹.

Ostatnie dwie zasady dotyczyły powstania odrębnego pionu sądownictwa wojskowego oraz powołania odrębnego Trybunału Kompetencyjnego, który miał rozstrzygać spory kompetencyjne między władzami administracyjnymi a sądami.

3. Realizacja zasad Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r.

Na wstępie należy zaznaczyć, że wykonanie regulacji konstytucyjnych w zakresie wymiaru sprawiedliwości nie nastąpiło wraz z wejściem ustawy zasadniczej w życie. Zresztą, zgodnie z art. 126 ust. 2 Konstytucji (rozdział VII. Postanowienia przejściowe), wszelkie obowiązujące obecnie przepisy i urzędnienia, przede wszystkim ustawy, niezgodne z jej postanowieniami miały być, najpóźniej do roku od uchwalenia ustawy zasadniczej, przedstawione ciału ustawodawczemu w celu uzgodnienia z Konstytucją. Co istotne, obowiązek ich przedstawienia Sejmowi został nałożony na rząd i, co za tym idzie, nie określono, w jakim czasie Sejm dokona uzgodnienia ich z Konstytucją, w postaci odpowiednich uchwał, a także nie było jakiegokolwiek sankcji prawnej w przypadku niezgodnienia niekonstytucyjnych regulacji prawnych w tym terminie⁵⁰. W ten sposób, jak stwierdził M. Pietrzak: „kiedy w ciągu roku takie uzgodnienie nie nastąpiło, a najwyższe instancje sądowe wydawały w tej sprawie orzeczenia sprzeczne ze sobą, nie wiadomo było, co obowiązuje – czy norma konstytucyjna, czy niezgodna z nią norma ustawodawstwa zwykłego?”, a „obywatel miał przyznane przez konstytucję prawo, a w rzeczywistości nie mógł z niego korzystać. Podważało to autorytet

⁴⁷ Sprawozdanie stenograficzne ze 179. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1920 r., Sejm Ustawodawczy (1919–1922), łam 44.

⁴⁸ Zob. Krukowski, *Geneza konstytucji*, 274.

⁴⁹ Pietrzak, „Państwo prawne w Konstytucji z 17 marca 1921 r.”, 113. Zob. też Górnicki, „Idee i założenia konstytucji z 17 marca 1921 r.”, 77–9.

⁵⁰ Zob. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 583–4; Cybichowski, „Konstytucja”, 326–7.

konstytucji i sprowadzało wartość jej postanowień, w konkretnych wypadkach, niemal do zera⁵¹”.

Ogólnie sądownictwo, wymienione w Konstytucji, można było podzielić na sprawowane przez trybunały, które miały zasadniczo rozpoznawać sprawy ze stosunków publicznoprawnych, oraz powszechne (zwykłe). Ustawa zasadnicza wymieniała trzy trybunały, tj. Trybunał Stanu, Najwyższy Trybunał Administracyjny oraz Trybunał Kompetencyjny. Funkcjonowanie trybunałów regulowały odrębne ustawy, które zostały uchwalone w latach 1922–1925. Funkcjonowanie Trybunału Stanu normowała ustawa z dnia 27 kwietnia 1923 r. o Trybunale Stanu. Zgodnie z art. 1 minister odpowiadał konstytucyjnie przed Trybunałem za działania i zaniechania, wynikające z winy umyślnej lub nieumyślnej, którymi w związku ze sprawowanym urzędem lub w zakresie ogólnego kierunku działalności i polityki rządu, naruszył Konstytucję lub inną ustawę, naraził państwo na niebezpieczeństwo, lub interesom państwa wyrządził oczywistą i znaczną szkodę. Odpowiedzialność konstytucyjna nie wykluczała odpowiedzialności przed władzami właściwymi za przestępstwa przewidziane w ustawach karnych, przy czym za przestępstwa związane ze sprawowaniem urzędu Sejm mógł postawić ministra w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu. Ponadto przed Trybunałem odpowiadał Prezydent Rzeczypospolitej za zdradę kraju, naruszenie Konstytucji z winy umyślnej, przestępstwa określone w ustawach karnych, nawet jeśli przestępstwa takie nie pozostawały w związku z pełnieniem powierzonego mu urzędu⁵².

W praktyce istotne znaczenie miały dwie próby postawienia ministrów przed Trybunałem Stanu. Pierwsza z nich dotyczyła Władysława Kucharskiego, który był Ministrem Przemysłu i Handlu w drugim rządzie Wincentego Witosa. Była to tak zwana afera żyrdowska⁵³, przy czym wniosek o postawienie ministra w stan oskarżenia nie uzyskał wymaganej kwalifikowanej większości 3/5 oddanych głosów przy obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów⁵⁴. Druga sprawa dotyczyła Ministra Skarbu Gabriela Czechowicza i była związana z przekroczeniami budżetowymi⁵⁵. Trybunał zawiesił w tej sprawie postępowanie do czasu merytorycznego rozpatrzenia przez Sejm przekroczeń budżetowych⁵⁶. Warto jednak zaznaczyć, że parlament następnej kadencji, po tak zwanych wyborach brzeskich do Sejmu, nie zajął się już tą sprawą, co było rezultatem sytuacji politycznej w kraju⁵⁷.

Realizacja postanowień Konstytucji w przypadku Najwyższego Trybunału Administracyjnego nie była całkowita. Zgodnie bowiem z art. 73 Konstytucji:

⁵¹ Pietrzak, „Państwo prawne w Konstytucji z 17 marca 1921 r.”, 115.

⁵² Szerzej: Jaworski, *Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Prawo polityczne*, 219–22, 513–4; Starzyński, *Konstytucja Państwa Polskiego*, 40–3; Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 284–91, 351–3; Makowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, 77; Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na tle uwag*, 200–2; Krukowski, „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”, 87–8, 92–3; Pietrzak, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*, 55–62.

⁵³ Szerzej: Landau i Tomaszewski, *Sprawa żyrdowska. Przyczynek do dziejów*, 98–109; Pietrzak, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*, 64–7.

⁵⁴ Zob. art. 56–59 Konstytucji.

⁵⁵ Szerzej: Landau i Skrzyszewska, *Sprawa Gabriela Czechowicza przed Trybunałem Stanu*.

⁵⁶ Zob. *ibid.*, 289–91.

⁵⁷ Szerzej: Pietrzak, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*, 67–84.

Do orzekania o legalności aktów administracyjnych w zakresie administracji tak rządowej jak i samorządowej powoła osobna ustawa sądownictwo administracyjne, oparte w swej organizacji na współdziałaniu czynnika obywatelskiego i sędziowskiego z Najwyższym Trybunałem Administracyjnym na czele.

Wynika z tego, że zgodnie z literalną treścią ustawy zasadniczej sądownictwo administracyjne powinno być: odrębne od sądownictwa powszechnego; orzeczenia sądów administracyjnych miały dotyczyć legalności wydanych aktów administracyjnych; zorganizowane w oparciu o współdziałanie czynnika obywatelskiego i sędziowskiego oraz co najmniej dwustopniowe, na czele z Najwyższym Trybunałem Administracyjnym⁵⁸. W związku z tym zarówno ustawa z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym, jak i rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. nie realizowały wszystkich wyżej wymienionych postanowień Konstytucji. Dotyczyło to przede wszystkim niepowołania sądów administracyjnych niższej instancji, poza Najwyższym Trybunałem Administracyjnym, oraz braku w ogóle czynnika obywatelskiego w sądownictwie administracyjnym⁵⁹. Należy zaznaczyć, że zgodnie z uzasadnieniem do projektu ustawa o Najwyższym Trybunale Administracyjnym stanowiła częściowe urzeczywistnienie nakazu zawartego w art. 73 Konstytucji, a brak sądów administracyjnych niższej instancji wynikał z powodów ekonomicznych oraz niewystarczającej ilości wykształconych kadr. W dalszej zaś konsekwencji brak udziału czynnika obywatelskiego był związany z odstąpieniem od wielostopniowości oraz uprzedniego przeprowadzenia i ustalenia organizacji władz administracyjnych, zgodnie z art. 66 Konstytucji⁶⁰. Oczywiście podnoszone były postulaty powołania wieloinstancyjnego sądownictwa administracyjnego, przy czym zwykle chodziło o dwuinstancyjne sądownictwo administracyjne⁶¹.

Wyjątek stanowił obszar dawnego zaboru pruskiego, na podstawie bowiem najpierw art. 35 ustawy z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym, a następnie art. 113 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym został utrzymany pruski, wieloinstancyjny model sądownictwa⁶². Poza tym, na podstawie ustawy z dnia 26 marca 1935 r.⁶³, został powołany, przy Najwyższym Trybunale Administracyjnym, Inwalidzki Sąd Administracyjny. Miał on charakter sądu ławniczego i orzekał o legalności orzeczeń, wydanych w sprawach zaopatrzeń inwalidów wojennych i wojskowych oraz osób pozostałych po tych inwalidach, po poległych, zaginionych i zmarłych w związku ze służbą wojskową⁶⁴.

⁵⁸ Zob. Jaworski, *Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Prawo polityczne*, 616–8; Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, 393–7; Makowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, 85–7; Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na tle uwag*, 58–68; Gwiżdż, *Burżuazyjno-obszarnicza Konstytucja z 1921 roku*, 251–2.

⁵⁹ Zob. Klimowiecki, „Sądownictwo administracyjne”, 262–3; Malec, *Najwyższy Trybunał Administracyjny 1922–1939*, 28; Malec, „Elementy zasady państwa prawa”, 93–6; Malec, „Geneza i pozycja prawno-ustrojowa Najwyższego Trybunału Administracyjnego”, 54–5; Jastrzębski, „Model sądownictwa administracyjnego w ustawie”.

⁶⁰ Zob. Druk nr 3323, Sejm Ustawodawczy II Rzeczypospolitej (1919–1922), 13–6.

⁶¹ Zob. „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Stanisława Estreichera”, 28; „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Macieja Starzewskiego”, 32–3; „Odpowiedź, opracowana przez specjalną Komisję Konstytucyjną Towarzystwa Prawniczego w Warszawie”, 30–5.

⁶² Szerzej: Maisel, *Wojewódzkie sądy administracyjne*, 24 i nast.

⁶³ Dz.U. 1935 nr 26 poz. 177.

⁶⁴ Szerzej: Malec, *Najwyższy Trybunał Administracyjny 1922–1939*, 100–3; Nowakowski, *Okręgowe sądy ubezpieczeń społecznych*, 33–6.

Ostatni z trybunałów – Trybunał Kompetencyjny, został powołany na podstawie ustawy z dnia 25 listopada 1925 r. Warto zaznaczyć, że Trybunał ten, w związku z pracami organizacyjnymi, rozpoczął działalność dopiero w 1927 r., a pierwsze jego orzeczenie z dnia 8 marca 1927 r. zostało ogłoszone rok później w czasopiśmie *Orzecznictwo Sądów Polskich*⁶⁵.

Istotnym zagadnieniem ustrojowym była kwestia badania zgodności ustaw z Konstytucją, zgodnie bowiem z brzmieniem art. 81 ustawy zasadniczej sądy zostały pozbawione takiej kompetencji. Korespondowały z tym późniejsze propozycje zmiany Konstytucji, które miały polegać na powołaniu odrębnej instytucji sądowej, w szczególności trybunału konstytucyjnego⁶⁶. Zanim to jednak nastąpiło, w orzecznictwie ówczesnych sądów znalazła się kwestia zgodności rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej wydanych na podstawie upoważnienia ustawowego. W czasie obowiązywania Konstytucji istniały trzy podstawy prawne wydawania przez Prezydenta Rzeczypospolitej rozporządzeń z mocą ustawy. Pierwsze dwie dotyczyły okresu reformy walutowej. Były to ustawy z dnia 11 stycznia 1924 r. o naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej⁶⁷ oraz 31 lipca 1924 r. o naprawie Skarbu Państwa i poprawie gospodarstwa społecznego⁶⁸. Wówczas Sejm upoważnił Prezydenta Rzeczypospolitej do wydawania rozporządzeń na podstawie uchwał Rady Ministrów⁶⁹. Ostatnią podstawę stanowiła zmiana Konstytucji dokonana po zamachu majowym 1926 r., tj. ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r.⁷⁰ Jeśli chodzi o rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej, które były wydane na podstawie ustaw z 1924 r., badanie ich konstytucyjności znalazło się w kognicji Sądu Najwyższego⁷¹.

Po wejściu w życie tak zwanej noweli sierpniowej z 1926 r. kwestia konstytucyjności rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej miała już charakter polityczny. Egzemplifikacją tego było prawo prasowe i wydawane w związku z tym rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej⁷² oraz związane z tym problemy interpretacyjne⁷³, które

⁶⁵ Zob. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na tle uwag*, 68–74; Jastrzębski, *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne*, 98–100.

⁶⁶ Szerzej: Jastrzębski, „Konstytucyjność aktów ustawodawczych”; Jastrzębski, „Sądownictwo konstytucyjne w państwie polskim”.

⁶⁷ Dz.U. 1924 nr 4 poz. 28.

⁶⁸ Dz.U. 1924 nr 71 poz. 687.

⁶⁹ Szerzej: Zwierzchowski, „Z zagadnień delegacji ustawodawczej Polski międzywojennej”; Krukowski, „Nowela sierpniowa z 1926 r.”, 121 i nast.; Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*; Kraczkowski, *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy*.

⁷⁰ Dz.U. 1926 nr 78 poz. 442.

⁷¹ Szerzej: Jastrzębski, *Wpływ siły nabywczej pieniądza na wykonanie*, 171–80.

⁷² Zob. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia: 4 listopada 1926 r. o karach za rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości, oraz o karach za zniewagę władz i ich przedstawicieli (Dz.U. 1926 nr 110 poz. 640); 10 maja 1927 r. o prawie prasowym (Dz.U. 1927 nr 45 poz. 398); 10 maja 1927 r. zmieniające niektóre postanowienia ustaw karnych o rozpowszechnianiu nieprawdziwych wiadomości i o zniewagach (Dz.U. 1927 nr 45 poz. 399); 28 grudnia 1927 r. zmieniające prawo prasowe (Dz.U. 1927 nr 118 poz. 1010); rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1927 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. zmieniającego niektóre postanowienia o rozpowszechnianiu nieprawdziwych wiadomości i o zniewagach (Dz.U. 1927 nr 118 poz. 1011).

⁷³ Szerzej: Lieberman, „Perypetje dekretu prasowego”; Sitnicki, „Paradoksy konstytucyjne”; Czerwiński, „Moc obowiązująca dekretu prasowego”; Pietrzak, *Reglamentacja wolności prasy*, 54 i nast.; Kraczkowski, *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą*, 163–79.

dotyczyły ich obowiązywania, rozstrzygnięte ostatecznie przez Sąd Najwyższy⁷⁴. Sprawa konstytucyjności rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej znalazła się również w kognicji Najwyższego Trybunału Administracyjnego, który w wyroku z dnia 26 lutego 1929 r. uznał, że art. 81 Konstytucji oraz art. 1 ustawy z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym w zakresie „badania ważności ustaw nie stosuje się do badania ważności rozporządzeń z mocą ustawy”⁷⁵. Zmiana linii orzeczniczej Sądu Najwyższego nastąpiła po dokonaniu zmian personalnych w sądownictwie⁷⁶, o czym niżej. W związku z tym Sąd Najwyższy wydał orzeczenie z dnia 17 czerwca 1931 r., które dotyczyło rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 października 1926 r. o uzupełnieniu przepisów normujących ustroj władz spółek akcyjnych⁷⁷. Sąd stwierdził w nim, że: „rozporządzenia Prez. Rzp., wydane z mocą ustawy, nie podlegają co do swej ważności badaniu Sądu, i to zarówno co do swej wewnętrznej treści, jak i warunków, uprawniających Prez. do wydania rozporządzenia”, w tym „mają charakter ustawy i jako takie muszą być traktowane”⁷⁸.

W ten sposób Sąd Najwyższy rozciągnął zakaz badania konstytucyjności ustaw, określony w art. 81 Konstytucji, na rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej. Do podobnych wniosków doszedł Najwyższy Trybunał Administracyjny, ale już w okresie obowiązywania Konstytucji z dnia 23 kwietnia 1935 r.⁷⁹, przy czym rozstrzygnięcie Trybunału dotyczyło rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w przedmiocie przenoszenia sędziów w stan spoczynku⁸⁰. W wyroku z dnia 18 listopada 1935 r. Trybunał uznał, że nie zostały przekroczone pełnomocnictwa ustawowe do wydania rozporządzenia, w okresie obowiązywania Konstytucji z 1921 r., a ponadto nie jest powołany do badania zgodności wszelkich w ogóle aktów ustawodawczych należycie ogłoszonych pod rządami Konstytucji z 1935 r.⁸¹

W związku z tym należy zaznaczyć, że zagadnienie powołania odrębnego sądownictwa konstytucyjnego, w postaci trybunału konstytucyjnego, stało się istotną kwestią ustrojową zwłaszcza po zmianach ustrojowo-politycznych, które nastąpiły po 1926 r.⁸² W zasadzie wyróżnia się trzy podstawowe nurty, które były związane z koncepcją powołania trybunału. Pierwszy był zapoczątkowany przez Władysława Leopolda Jaworskiego,

⁷⁴ Zob. orzeczenie Zgromadzenia Ogólnego Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1928 r.; „Orzeczenie Sądu Najwyższego w sprawie t. zw. «Dekretu prasowego»”.

⁷⁵ L. rej. 1372/27.

⁷⁶ Zob. Gwiżdż, *Burżuazyjno-obszarnicza Konstytucja z 1921 roku*, 253–4; Kraczkowski, *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy*, 89–92.

⁷⁷ Dz.U. 1926 nr 103 poz. 598.

⁷⁸ C 29/31.

⁷⁹ Dz.U. 1935 nr 30 poz. 227.

⁸⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przenoszenia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe (Dz.U. 1932 nr 73 poz. 663).

⁸¹ L. rej. 8683/32.

⁸² Zob. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego*, 246 i nast.; Starzyński, „Rozważania konstytucyjne”; Peretiatkowicz, „Reforma Konstytucji Polskiej”; Rundstein, „O nowoczesnych tendencjach prawa konstytucyjnego”; Liebeskind, „O trybunał konstytucyjny”; Rosmarin, „Uwagi o sądownictwie konstytucyjnym”; Zahorski, „Rozważania konstytucyjne”; Gwiżdż, „O Trybunale Konstytucyjnym w Drugiej Rzeczypospolitej”; Granat, „Problem kontroli konstytucyjności prawa”; Lis-Staranowicz, „Kilka uwag do art. 77 i 81 Konstytucji marcowej”.

kolejny reprezentowany przez stronnictwa narodowo-chrześcijańskie, opozycyjne wobec sanacji, oraz ostatni z lat trzydziestych, który miał charakter przede wszystkim konserwatywny⁸³. Wynika z tego, że na powołaniu tej instytucji zależało przede wszystkim endecji⁸⁴ oraz środowiskom konserwatywnym⁸⁵. Warto jednak zaznaczyć, że ówczesna władza, tj. sanacja, nie była przychylna powołaniu trybunału⁸⁶, do czego też ostatecznie nie doszło.

Funkcjonowanie sądów powszechnych po wejściu w życie Konstytucji nadal było normowane przez regulacje państw zaborczych oraz akty prawne wydane przez państwo polskie⁸⁷. Tworzenie sądownictwa polskiego dotyczyło przede wszystkim obszaru dawnego zaboru rosyjskiego. Jeszcze bowiem w okresie okupacji tak zwane państwa centralne zgodziły się na rozpoczęcie działalności z dniem 1 września 1917 r. sądów królewsko-polskich, orzekających w imieniu Korony Polskiej⁸⁸. Z działalnością ówczesnego sądownictwa oraz zasad Konstytucji był związany udział czynnika społecznego w postaci sędziów pokoju czy sędziów przysięgłych, który normowały regulacje państw zaborczych⁸⁹. Warto jednak zaznaczyć, że w przypadku sądów przysięgłych, na podstawie art. 2 rozporządzenia z dnia 15 grudnia 1919 r. o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej⁹⁰, została zawieszona działalność sądów przysięgłych, aż do czasu wypracowania nowych zasad ich organizacji. Co istotne, na ten temat wypowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 16 maja 1925 r., w którym stwierdził, że Konstytucja nie przywróciła automatycznie sądów przysięgłych na ziemiach zachodnich państwa polskiego, w tym art. 83 Konstytucji miał w zasadzie charakter programowy, który ani nie powoływał bezpośrednio do życia sądów przysięgłych, ani ich nie przywracał, nawet jeśli ich działalność była zawieszona⁹¹. W związku z tym sądy te działały jedynie na obszarze dawnego zaboru austriackiego (Galicji), na podstawie regulacji austriackich⁹². Sądy przysięgłych na tym obszarze zostały zniesione w 1938 r., czyli już w okresie

⁸³ Zob. Jaworski, „Trybunał Konstytucyjny”, 54–9; „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Edwarda Dubanowicza”, 32; „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Stanisława Estreichera”, 26–8; „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. Ludwika Kulczyckiego”, 112–3; „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Stanisława Kutrzeby”, 10; „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Macieja Starzewskiego”, 32–3; „Odpowiedź, opracowana przez specjalną Komisję Konstytucyjną Towarzystwa Prawniczego w Warszawie”, 30–5; Ajnenkiel, „Koncepcje zmiany konstytucji marcowej”, 145–6; Majchrowski, „Trybunał Konstytucyjny w ustroju politycznym Polski”, viii–x; Niczyporuk-Chudecka, „Zarys ewolucji idei sądownictwa konstytucyjnego”.

⁸⁴ Zob. Komarnicki, *O Konstytucję Narodową. Stanowisko Stronnictwa Narodowego*.

⁸⁵ Zob. Jankiewicz, „Trybunał Konstytucyjny w konserwatywnym projekcie konstytucji z 1932 roku”.

⁸⁶ Zob. Świtalski, *Ich rewizja Konstytucji. Odczyt wygłoszony*, 24.

⁸⁷ Szerzej: Gołąb i Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, 38–137; Gołąb, *Organizacja sądów powszechnych*, 45–63; Cybulski, „Sądy powszechne w województwie śląskim”; Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 64–148.

⁸⁸ Zob. Bardach, „Przemiany ustrojowo-polityczne”, 654–6; Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 17–46.

⁸⁹ Szerzej: Cybulski, „Wielkopolskie sądy pokoju”; Stachańczyk, „Sąd przysięgłych w ustawodawstwie”; Jastrzębski, „Czynnik obywatelski w sądownictwie II Rzeczypospolitej”.

⁹⁰ Tygodnik Urzędowy 1919 nr 70, s. 414.

⁹¹ K 134/25.

⁹² Zob. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 109–10; Maziarz, *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej*, 104–55.

obowiązki Ustawy Konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 r. Likwidacja tych sądów wiązała się także z formalnym zniesieniem instytucji sędziów pokoju⁹³.

Najważniejsze jednak znaczenie dla realizacji postanowień Konstytucji, w zakresie wymiaru sprawiedliwości, miało ujednoclenie funkcjonowania sądów powszechnych w skali ogólnokrajowej. Celowi temu służyło wejście z dniem 1 stycznia 1929 r. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych⁹⁴. Rozporządzenie stanowiło wykonanie postanowienia zawartego w art. 75 Konstytucji z 1921 r., zgodnie z którym organizacja, zakres i sposób działania wszelkich sądów miały być określone w drodze ustawodawczej. Forma rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej wynikała ze zmiany Konstytucji, która nastąpiła w związku z tak zwaną nowelą sierpniową⁹⁵. Zgodnie z art. 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych wymiar sprawiedliwości w sprawach cywilnych oraz karnych sprawowały sądy powszechne, tj. sądy grodzkie oraz sędziowie pokoju; sądy okręgowe; sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy. W przypadku niezawisłości sędziowskiej, według art. 79 rozporządzenia, sędziowie byli w sprawowaniu swego urzędu sędziowskiego niezawisli i podlegali tylko ustawom. Zgodnie z kolejnym artykułem niezawisłość sędziego nie wyłączała obowiązku spełnienia zaleceń w zakresie administracji sądowej, które były wydane w granicach uprawnień władzy dającej zlecenie. Poza tym, zgodnie z art. 81 rozporządzenia, pociągnięcie sędziego do odpowiedzialności karnej, zarówno sądowej, jak i administracyjno-karnej, w tym pozbawienie go wolności, możliwe było za uprzednią zgodą właściwego sądu dyscyplinarnego, o ile nie został schwytyany na gorącym uczynku⁹⁶. Ponadto Prawo o ustroju sądów powszechnych regulowało: zasady objęcia stanowiska sędziego, zmianę stanowiska sędziego, zrzeczenie się stanowiska, prawa i obowiązki sędziego, zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej⁹⁷. W ten sposób formalnie zostały zrealizowane konstytucyjne zasady wymiaru sprawiedliwości, do których należy w szczególności zaliczyć: niezawisłość sędziów; wyłączną kompetencję sądów w sprawach wymiaru sprawiedliwości; nominację sędziów; hierarchiczno-instancyjną budowę sądownictwa⁹⁸.

Prawo o ustroju sądów powszechnych zawierało unormowania, których celem była realizacja postanowień Konstytucji w zakresie udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości⁹⁹. Rozporządzenie wymieniało *explicite* sędziów pokoju, sędziów handlowych, przysięgłych oraz honorowych sędziów okręgowych¹⁰⁰. Sędziowie pokoju

⁹³ Szerzej: Maziarz, *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej*, 133–55.

⁹⁴ Dz.U. 1928 nr 12 poz. 93. Szerzej: Gołąb i Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, 207–461; Gołąb, *Organizacja sądów powszechnych*, 65–92; Włodyka, „Organizacja wymiaru sprawiedliwości”, 17 i nast.; Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 183 i nast.; Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej w porządku prawnym*, 207–62.

⁹⁵ Zob. ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. 1921 Nr 44 poz. 267) (Dz.U. 1926 nr 78 poz. 442).

⁹⁶ Zob. Gołąb i Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, 174–206.

⁹⁷ Art. 82–187 Prawa o ustroju sądów powszechnych.

⁹⁸ Szerzej: Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego*, 183–9, 201–60.

⁹⁹ Zob. Jastrzębski, „Udział obywateli w wymiarze sprawiedliwości”; Jastrzębski, „Czynnik obywatelski w sądownictwie II Rzeczypospolitej”, 301–8.

¹⁰⁰ Chodzi o następujące przepisy Prawa o ustroju sądów powszechnych: art. 189–208 (Dział III Sędziowie pokoju), art. 209–213 (Dział IV Sędziowie handlowi), art. 214–230 (Dział V Przysięgli), art. 276 (honorowi sędziowie okręgowi).

mieli rozpoznawać, zgodnie z art. 15 Prawa o ustroju sądów powszechnych, niektóre sprawy należące do właściwości sądu grodzkiego powierzone im przez ustawy postępowania sądowego lub ustawy szczególne, przy czym jeśli dla danej miejscowości nie był ustanowiony sędzia pokoju, wówczas sprawy należące do jego właściwości miał rozpoznawać sąd grodzki. W praktyce sędziowie pokoju nie funkcjonowali. Minister sprawiedliwości nigdy bowiem nie skorzystał z upoważnienia zawartego w art. 2 § 3 Prawa o ustroju sądów powszechnych, zgodnie z którym miał on postanawiać, w drodze rozporządzenia, dla których gmin mają być ustanowieni sędziowie pokoju, ustalać ich okręgi i siedziby oraz stanowić o ich znoszeniu. Dlatego Waclaw Miszewski w 1937 r. stwierdził, że chociaż Prawo o ustroju sądów powszechnych obowiązuje od 1 stycznia 1929 r., czyli od ośmiu lat, to jak dotąd nie wydano żadnych rozporządzeń wykonawczych ani ustaw dodatkowych, „[...] bez których wprowadzenie w życie przepisów o sędziach pokoju nie może nastąpić” i, co za tym idzie, w żadnej miejscowości nie było dotąd sędziego pokoju, wobec tego „Inaczej mówiąc, przepisy te są martwą literą”¹⁰¹.

W przypadku sędziów handlowych ich funkcjonowanie zostało oparte na art. 21 Prawa o ustroju sądów powszechnych. W związku z tym sądy okręgowe, którym podlegały miejscowości o znacznie większym ruchu handlowym, rozpoznawały w pierwszej instancji sprawy handlowe określone w ustawach. Skład wydziału handlowego sądu okręgowego składał się z sędziego zawodowego (przewodniczący) oraz dwóch sędziów handlowych. Funkcjonowanie sądów okręgowych, w których były tworzone wydziały handlowe, regulowało rozporządzenie ministra sprawiedliwości wydane w porozumieniu z ministrem przemysłu i handlu¹⁰².

Na podstawie art. 24 Prawa o ustroju sądów powszechnych sąd okręgowy z udziałem przysięgłych, jako sąd przysięgłych, miał się składać z trybunału oraz ławy przysięgłych. W skład trybunału wchodził przewodniczący oraz dwóch sędziów okręgowych. Ława przysięgłych zaś składała się z dwunastu przysięgłych. Prawo o ustroju sądów powszechnych szczegółowo regulowało między innymi, jakie osoby mogą pełnić obowiązki przysięgłych oraz ich wybór. Postępowanie przed sądem i tryb powołania ławy przysięgłych były normowane przez rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego¹⁰³. Ostatnią instytucją z udziałem czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości mieli być honorowi sędziowie okręgowi, których funkcjonowanie przewidywał art. 276 przepisów przejściowych i końcowych Prawa o ustroju sądów powszechnych. Na podstawie tego przepisu minister sprawiedliwości, aż do odwołania w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej, mógł dla poszczególnych sądów okręgowych mianować honorowych sędziów okręgowych na trzy lata po zasięgnięciu opinii prezesa właściwego sądu apelacyjnego. Jednak art. 276 został w całości skreślony przez ustawę z dnia 4 marca 1929 r.¹⁰⁴

¹⁰¹ Miszewski, „Sędzia pokoju”, 204.

¹⁰² Zob. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu z dnia 24 grudnia 1928 r. w sprawie utworzenia wydziałów handlowych w sądach okręgowych (Dz.U. 1928 nr 104 poz. 947).

¹⁰³ Dz.U. 1928 nr 33 poz. 313. Księga VII. Postępowanie przed sądem pierwszej instancji. Dział II. Postępowanie przed sądem przysięgłych (art. 385–440 rozporządzenia).

¹⁰⁴ Zob. art. 66 ustawy z dnia 4 marca 1929 r. w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r., zawierającego Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1928 nr 12 poz. 93) (Dz.U. 1930 nr 5 poz. 43).

Sędziowie pokoju oraz przysięgli nigdy nie zostali powołani, chociaż zostały wydane wyżej wymienione regulacje prawne. W ten sposób nie została zrealizowana zasada udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości, tj. art. 76 oraz art. 83 Konstytucji. Warto zaznaczyć, że sądy przysięgłych po wejściu w życie Prawa o ustroju sądów powszechnych w byłej dzielnicy austriackiej (Galicji) funkcjonowały według regulacji austriackich, co było zgodne z art. 274 rozporządzenia Prawo o ustroju sądów powszechnych. Likwidacja sądów przysięgłych, jak i formalne uchylenie regulacji nieobowiązujących w praktyce z zakresu funkcjonowania sędziów pokoju, była związana z wejściem w życie ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju¹⁰⁵.

Ponadto była wyróżniana osobna grupa sądów, którą określano mianem sądów szczególnych¹⁰⁶. Zaliczano do niej między innymi sądy pracy, sądy wojskowe, sądy wyznaniowe, które funkcjonowały na obszarze dawnego zaboru rosyjskiego, oraz Sąd Kartelowy¹⁰⁷. Sądy pracy zostały powołane na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o sądach pracy¹⁰⁸. W kognicji tych sądów były zasadniczo sprawy cywilne wynikające ze stosunku pracy, a w ich składzie był sędzia zawodowy oraz dwóch ławników – jeden powołany przez organizację pracodawców, drugi zaś przez pracowników¹⁰⁹. Odrębna organizacja sądów wojskowych, w tym ich właściwość, tok postępowania oraz prawa i obowiązki członków tych sądów, wynikały z brzmienia art. 85 Konstytucji¹¹⁰. Sąd Kartelowy działał przy Sądzie Najwyższym i miał charakter ławniczy¹¹¹. Powołanie tego sądu było związane z polityką gospodarczą państwa polskiego w okresie kryzysu gospodarczego lat trzydziestych¹¹².

Wpływ na działalność sądownictwa, w tym na realizację postanowień Konstytucji, miała sytuacja polityczna, która była wynikiem zamachu stanu przeprowadzonego w maju 1926 r. Jego konsekwencją ustrojową była tak zwana nowela sierpniowa, która zmieniała i uzupełniała Konstytucję. Warto zaznaczyć, że ówczesna sanacja zmierzała do wymiany kadr w sądownictwie, które często były związane z endecją (narodową demokracją). Charakteryzując rządy sanacji, Aleksander Mogilnicki stwierdził, że: „Wielkim przeciwnikiem praworządności był Piłsudski i cała jego świta, a już do szczytu walkę z prawem i sprawiedliwością doprowadził minister Car [...]”¹¹³. Zaznaczył on przy tym, iż:

Piłsudski był, pomimo wszystko, w pewnym zakresie dobrym psychologiem, wiedział, że jednym z najpotężniejszych czynników posłuszeństwa jest strach. Już starożytni Rzymianie mówili:

¹⁰⁵ Dz.U. 1938 nr 24 poz. 213.

¹⁰⁶ Szerzej: Gołąb i Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, 209–13; Włodyka, „Organizacja wymiaru sprawiedliwości”, 20–1.

¹⁰⁷ Na tym obszarze prawo małżeńskie miało charakter wyznaniowy. Zob. Konic, *Dzieje prawa małżeńskiego*; Fastyn, „Jurysdykcja sądu konsystorskiego”.

¹⁰⁸ Dz.U. 1928 nr 37 poz. 350. Zob. rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo o sądach pracy (Dz.U. 1934 nr 95 poz. 854).

¹⁰⁹ Szerzej: Fenichel, *Prawo pracy. Komentarz*, 1021 i nast.

¹¹⁰ Szerzej: Mallik, „Wojskowe prawo karne”, 123–39.

¹¹¹ Zob. ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o kartelach (Dz.U. 1933 nr 31 poz. 270).

¹¹² Zob. Podolska-Meducka, *Polskie ustawodawstwo kartelowe*, 173–218; Podolska-Meducka, „Prawo kartelowe”, 370–9.

¹¹³ Mogilnicki, *Wspomnienia adwokata i sędziego*, 218.

Primos deos timor fecie. Piłsudski umiał to wykorzystać i zawsze potrafił znaleźć ludzi słabych, którzy go ślepo słuchali ze strachu, albo przedajnych, którzy go słuchali dla własnego interesu¹¹⁴.

Korespondowały z tym właśnie zmiany kadrowe w sądownictwie. Istotne znaczenie miała zmiana składu osobowego najważniejszych ówczesnych instytucji sądowych, tj. Najwyższego Trybunału Administracyjnego i Sądu Najwyższego. Ostatnia z instytucji sądowych odgrywała istotną rolę w procesie wyborczym, gdyż decydowała o ważności wyborów zaprotestowanych lub przez Sejm zakwestionowanych¹¹⁵. W przypadku Trybunału chodziło przede wszystkim o przeniesienie jego Prezesa – Jana Sawickiego¹¹⁶ – w stan spoczynku przez rząd, na czele którego stał J. Piłsudski. Przeniesienie było związane ze sprzeciwem Prezesa Trybunału na próby nacisku przez rząd na judykaturę Trybunału oraz z nadchodzącymi wyborami do Sejmu i Senatu, które miały odbyć się w marcu 1928 r. W związku z tym warto zwrócić uwagę na pośpiech oraz związaną z tym sekwencję wydanych aktów prawnych, które to umożliwiły. Chodziło o rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, a następnie rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 lutego 1928 r. o zmianie i uzupełnieniu przepisów, dotyczących ustroju Najwyższego Trybunału Administracyjnego, oraz o stosunku służbowym sędziów Najwyższego Trybunału Administracyjnego¹¹⁷. Ostatnie z rozporządzeń umożliwiło przeniesienie sędziów Trybunału w stan spoczynku z dniem jego ogłoszenia. Zgodnie bowiem z art. 13 rozporządzenia wchodziło ono w życie z dniem ogłoszenia, tj. 7 lutego 1928 r., w tym dotyczyło to powołanych w jego art. 1 przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, o ile dotyczyły Najwyższego Trybunału Administracyjnego.

Warto podkreślić, o czym było wyżej, że Prawo o ustroju sądów powszechnych miało wejść w życie dopiero z dniem 1 stycznia 1929 r. Wynika z tego, że J. Sawicki został przeniesiony w stan spoczynku w dniu wejścia w życie rozporządzenia i, co istotne, „odbyło się to nie na posiedzeniu Rady Ministrów, lecz na podstawie zgody wyrażonej przez poszczególnych ministrów wobec sekretarza Rady Ministrów, Adama Góreckiego, zatwierdzonej przez wicepremiera Kazimierza Bartla”¹¹⁸. Należy zaznaczyć, że nowe zasady wyłaniania kandydatów na sędziów Trybunału zostały określone w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym¹¹⁹, które zastąpiło ustawę z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym.

Jeśli chodzi o drugą instytucję sądową – Sąd Najwyższy, zostali przeniesieni w stan spoczynku w 1929 r. między innymi Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego – Władysław

¹¹⁴ *Ibid.*, 300.

¹¹⁵ Zob. art. 102–110 ustawy z dnia 28 lipca 1922 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu (Dz.U. 1922 nr 66 poz. 590).

¹¹⁶ Monitor Polski z dnia 11 lutego 1928 r. nr 34, 1. Zgodnie z treścią obwieszczenia zawartego w Monitorze Polskim: „Ruch służbowy w Najwyższym Trybunale Administracyjnym. P. Prezydent Rzeczypospolitej postanowieniem z dnia 7 lutego 1928 r. przeniósł w stan spoczynku Pierwszego Prezesa Najwyższego Trybunału Administracyjnego Jana Sawickiego”.

¹¹⁷ Dz.U. 1928 nr 13 poz. 94.

¹¹⁸ Korczyk, „Sawicki Jan”, 317.

¹¹⁹ Zob. Klimowiecki, „Sądownictwo administracyjne”, 263–4; Malec, *Najwyższy Trybunał Administracyjny 1922–1939*, 46–52.

Seyda, Prezes Izby Karnej Sądu Najwyższego – A. Mogilnicki, sędziowie: Oskar Szeller, Leon Mendelsburg, Feliks Franciszek Ochimowski, Władysław Barański, Marceli Fedyński, Ignacy Kondratowicz¹²⁰. Wejście w życie Prawa o ustroju sądów powszechnych¹²¹ spowodowało również zmiany osobowe w sądach powszechnych niższych instancji. W szczególności istotne znaczenie miało wejście w życie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przenoszenia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe¹²². Rozporządzenie to upoważniło władzę mianującą do przenoszenia sędziów sądów powszechnych bez ich zgody do innego równorzędnego sądu lub w stan spoczynku w okresie od dnia wejścia jego w życie, tj. 27 sierpnia 1932 r., do dnia 31 października 1932 r. Według A. Mogilnickiego w związku z wejściem w życie Prawa o ustroju sądów powszechnych przeniesiono w stan spoczynku około 600 sędziów¹²³. Działania te, określane mianem czystek w sądownictwie w latach 1929 i 1932, stanowiły naruszenie zasady nieusuwalności sędziów, co powodowało, że sędziowie zaczęli obawiać się utraty swoich stanowisk i stali się bardziej ulegli dla rządów pomajowych. Dalszą konsekwencją tego były przypadki naruszenia niezawisłości władzy sądowniczej¹²⁴. Dlatego wśród proponowanych zmian obowiązującej wówczas Konstytucji pojawiły się między innymi postulaty wzmocnienia niezawisłości sędziowskiej¹²⁵. W związku z tym na początku lat trzydziestych Władysław Studnicki stwierdził, że „Zasada niezawisłości sędziów jest bezwarunkowo słuszną, gdyż przystosowanie się sędziów do prądów politycznych i do tych, co w danej chwili posiadają władzę, jest rozkładem sprawiedliwości”¹²⁶.

Istotnym wyłomem w ówczesnym wymiarze sprawiedliwości było utworzenie obozu odosobnienia w Berezie Kartuskiej, na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu¹²⁷. Umieszczenie w miejscu odosobnienia odbywało się w trybie administracyjnym, tj. zarządzenie co do przetrzymania i skierowania osoby, której działalność lub postępowanie dawało podstawę do przypuszczenia, że grozi z jej strony naruszenie bezpieczeństwa, spokoju lub porządku publicznego, było wydawane przez władze administracji ogólnej. Postanowienie o przymusowym odosobnieniu

¹²⁰ Szerzej: Gwiżdż, *Burżuazyjno-obszarnicza Konstytucja z 1921 roku*, 254–8; Malec, „Sąd Najwyższy w latach 1917–1939”, 149; Bereza, *Sąd Najwyższy 1917–2017*, 30, 33–4, 60–2, 93, 114; Mogilnicki, *Wspomnienia adwokata i sędziego*, 312–30; Malec, „Pierwsza nowelizacja rozporządzenia Prezydenta RP”; Nowicki, „Niezależność sądu oraz niezawisłość sędziowska w sprawach karnych”, 394–7; Malec, „Sądy w Konstytucji marcowej”, 23–4.

¹²¹ Zob. Kondratowicz, „Zawieszenie nieusuwalności sędziów”.

¹²² Dz.U. 1932 nr 73 poz. 663. Zob. Włodyka, „Organizacja wymiaru sprawiedliwości”, 25–6; Ławnikowicz, *Idea niezawisłości sędziowskiej w porządku prawnym*, 262–5.

¹²³ Zob. Mogilnicki, *Wspomnienia adwokata i sędziego*, 330.

¹²⁴ Zob. Mogilnicki, „Niezawisłość sędziów w nowym”; Mogilnicki, *Wspomnienia adwokata i sędziego*, 343–69.

¹²⁵ Zob. „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prokuratora Sądu Najwyższego Jana Gumińskiego”, 95–8; „Odpowiedź, opracowana przez specjalną Komisję Konstytucyjną Towarzystwa Prawniczego w Warszawie”, 30–5.

¹²⁶ „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną Władysława Studnickiego”, 140.

¹²⁷ Dz.U. 1934 nr 50 poz. 473. Szerzej: Siekanowicz, *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej*, 23–58; Śleszyński, *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej*, 15–77; Polit, *Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej*, 9–58.

wydawał sędzia śledczy, na wniosek władzy, która zarządziła przetrzymanie, przy czym na postanowienie sędziego śledczego nie przysługiwały żadne środki odwoławcze. Sędzia śledczy był wyznaczany w tym celu przez kolegium administracyjne właściwego sądu okręgowego, w którego okręgu było położone miejsce odosobnienia. Tryb postępowania określony w rozporządzeniu pozbawiał w praktyce prawa do sądu osób, które zostały osadzone w obozie¹²⁸.

4. Podsumowanie

Realizacja postanowień Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r. napotykała trudności, które wynikały w szczególności z realiów polityczno-ustrojowych II Rzeczypospolitej. W praktyce oznaczało to, że wykonanie norm Konstytucji w zakresie wymiaru sprawiedliwości w dużej mierze było fikcją. Wynikało to z kilku przyczyn. Po pierwsze, struktura wymiaru sprawiedliwości – sądów powszechnych, była oparta aż do 1929 r. w dużym zakresie na regulacjach państw zaborczych. Dotyczyło to również sądownictwa administracyjnego w przypadku dawnej dzielnicy pruskiej, na której obszarze przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego funkcjonowało wieloinstancyjne sądownictwo, oparte na regulacjach niemieckich. Ponadto w przypadku sądownictwa administracyjnego na pozostałym terenie państwa polskiego nie powołano, poza Najwyższym Trybunałem Administracyjnym, sądów niższej instancji oraz nie było w nim udziału czynnika obywatelskiego (społecznego).

Po drugie, wspomniany wyżej czynnik społeczny w sądownictwie powszechnym był przyjmowany z dużą niechęcią, zarówno przez praktyków wymiaru sprawiedliwości, jak i ówczesną władzę wykonawczą, co można nazwać atmosferą niechętniej obojętności. Egzemplifikacją tego były prace w łonie Komisji Kodyfikacyjnej. Już bowiem w zasadach sądownictwa, które zostały uchwalone na Ogólnym Zebraniu Komisji Kodyfikacyjnej w dniach 17–21 maja 1920 r. uznano, że „udział czynnika ludowego w sprawowaniu sądownictwa cywilnego nie jest pożądany, z wyjątkiem sądów handlowych”¹²⁹, co też ostatecznie zostało unormowane w Prawie o ustroju sądów powszechnych. Podobnie rzecz miała się z realizacją art. 83 Konstytucji, który dotyczył powołania sądów przysięgłych. W 1923 r. A. Mogilnicki, który początkowo był zwolennikiem sądów przysięgłych, zaproponował w ogóle odejście od tej instytucji, podkreślając, iż:

Jako przejście od sądów państwowych zależnych, wyrokujących w myśl życzeń rządu, do sądu niezależnego, złożonego z obywateli, niepotrzebujących się liczyć z życzeniami władzy, sąd przysięgłych stanowi znaczny postęp w rozwoju sądownictwa. Osiąga jeden z najważniejszych postulatów dobrego sądu – niezależności od władzy wykonawczej. Ale w Rzeczypospolitej demokratycznej, w państwie własnym, gdzie sędziowie państwowi korzystają z najdalej posuniętej niezależności, sąd przysięgłych nie jest już krokiem naprzód od sądów zależnych: niezależność przestaje być jego

¹²⁸ Zob. Gwiżdż, „Prawo państwowe”, 144.

¹²⁹ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, 9.

szczególным przymiotem, sąd przysięgłych pozostaje przeżytkiem, wstecz; postępowaniem zaś jest sąd państwowy, prawdziwie niezależny¹³⁰.

Warto zaznaczyć, że zarówno sędziowie pokoju, jak i sądy przysięgłych pomimo że były przewidziane w Prawie o ustroju sądów powszechnych, w tym sędziowie przysięgli, w Kodeksie postępowania karnego z dnia 19 marca 1928 r. w praktyce nigdy nie funkcjonowali. Likwidacja zaś sądów przysięgłych w 1938 r. na obszarze dawnego zaboru austriackiego (Galicji) była związana z brakiem zaufania ówczesnej władzy, tj. sanacji, do czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości oraz brakiem analogicznej regulacji w Ustawie Konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 r.¹³¹ Współcześnie również ma miejsce podobna sytuacja, jeśli chodzi o realizację art. 182 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹³², który stanowi, że udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa¹³³.

Po trzecie, w wyniku zamachu stanu, dokonanego w maju 1926 r., oraz wejścia w życie tak zwanej noweli sierpniowej wpływ na realizację postanowień Konstytucji miała sytuacja polityczna. Warto zaznaczyć, że skład ówczesnych najwyższych organów sądowych, tj. Sądu Najwyższego oraz Najwyższego Trybunału Administracyjnego, był w dużej mierze opanowany przez zwolenników narodowej demokracji (endecji), przy czym zmiana ich obsady personalnej zgodnie z postanowieniami ustawy zasadniczej nie mogła nastąpić szybko. Dlatego ówczesna władza (sanacja) rozpoczęła *sit venia verbo* wymianę kadr w wymiarze sprawiedliwości na podstawie wydawanych rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej. Wiąza się z tym dwie kwestie, tzn. badanie ważności rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej w zakresie ich konstytucjonalności przez sądy oraz powołanie organu (trybunału konstytucyjnego), który miałby za zadanie badanie zgodności aktów ustawodawczych z Konstytucją.

W pierwszym przypadku miała miejsce ewolucja orzecznictwa sądowego w zakresie oceny przez judykaturę konstytucyjności rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy. Początkowo zarówno Sąd Najwyższy, jak i Najwyższy Trybunał Administracyjny wyrażały pogląd, że zakaz badania zgodności ustaw przez sądy, zawarty w art. 81 Konstytucji, nie może być stosowany do rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy. Następnie, po pierwszych istotnych zmianach kadrowych w sądownictwie dokonanych przez sanację w 1929 r., Sąd Najwyższy wydał orzeczenie z dnia 17 czerwca 1931 r., zgodnie z którym rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy nie podlegały, co do swojej ważności, badaniu przez sądy, zarówno co do ich treści, jak i warunków, które uprawniały głowę państwa do ich wydania. Do podobnych wniosków doszedł Najwyższy Trybunał Administracyjny w sprawie dotyczącej rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w przedmiocie przenoszenia sędziów w stan spoczynku. W orzeczeniu z dnia 18 listopada 1935 r. Trybunał stwierdził, że nie zostały przekroczone pełnomocnictwa ustawowe do

¹³⁰ Mogilnicki, „Sądy przysięgłych w Polsce”, 437. Zob. Gołąb, „Sądownictwo cywilne w Konstytucji [S. Glazer (uwagi)]”, 334–45.

¹³¹ Szerzej: Stachańczyk, „Spór o sądy przysięgłych”; Maziarz, *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej*, 133–55.

¹³² Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.

¹³³ Zob. Gierach, „Zgodność z Konstytucją poselskiego projektu ustawy o sądach pokoju”; projekt ustawy o sądach pokoju, druk nr 1760, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej IX kadencja.

wydania rozporządzenia, w okresie obowiązywania Konstytucji z 1921 r., zaznaczając, iż nie jest powołany do badania zgodności wszelkich w ogóle aktów ustawodawczych należycie ogłoszonych pod rządami Konstytucji z 1935 r. W ten sposób ówczesne najważniejsze instytucje sądowe w państwie polskim, w związku z dokonaną zmianą linii orzeczniczej, niejako same pozbawiły się możliwości badania zgodności z Konstytucją rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy. Należy przy tym zaznaczyć, że w latach 1926–1935, tj. od wejścia w życie tak zwanej noweli sierpniowej do wejścia w życie Konstytucji z dnia 23 kwietnia 1935 r., rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy w dużej mierze zastąpiły ustawy uchwalane przez parlament¹³⁴.

Druga kwestia, tj. powołanie nowej instytucji ustrojowej, której zadaniem byłoby badanie zgodności aktów ustawodawczych z Konstytucją, pojawiła się przede wszystkim po wejściu w życie tak zwanej noweli sierpniowej z 1926 r. Wówczas to zostały wysunięte konkretne projekty powołania takiego organu, w postaci trybunału konstytucyjnego, trybunału straży praw, rady stanu, czy też chodziło o przekazanie tej funkcji istniejącym już sądom, tj. Trybunałowi Kompetencyjnemu bądź Sądowi Najwyższemu. W szczególności zwolennikiem powołania takiej instytucji była opozycja polityczna – endecja¹³⁵. Powołanie takiego organu miało właśnie zapewnić gwarancję realizacji postanowień Konstytucji, co – jak należy przypuszczać – było uzasadnione ze względu na praktykę legislacyjną, opartą na rozporządzeniach Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy. Wynika z tego, że w praktyce wiele postanowień Konstytucji w zakresie wymiaru sprawiedliwości nie zostało zrealizowanych. W związku z tym stan prawny określony przez normy konstytucyjne daleko odbiegał od ówczesnej rzeczywistości i był rezultatem sytuacji polityczno-ustrojowej, która ukształtowała się w szczególności po 1926 r.

Na zakończenie należy zwrócić uwagę, że w manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 lipca 1944 r.¹³⁶ władze ludowe powoływały się na obowiązywanie „podstawowych założeń” Konstytucji z 17 marca 1921 r.¹³⁷ W praktyce jednak stanowiło to w dużej mierze fikcję, nie powołano bowiem w tym okresie między innymi Trybunału Stanu, Najwyższego Trybunału Administracyjnego, Trybunału Kompetencyjnego¹³⁸, a obowiązywanie Prawa o ustroju sądów powszechnych było związane z zachowaniem pozorów legalizmu, podobnie zresztą jak obowiązywanie w praktyce postanowień Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r.¹³⁹ Celowi temu służył dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o wprowadzeniu Sądów Przysięgłych¹⁴⁰, zgodnie z jego art. 1 została uchylona ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju. Na podstawie kolejnego artykułu dekretu instytucja sądów przysięgłych miała funkcjonować na całym terenie

¹³⁴ Szerzej: Kraczkowski, *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy*, 180–293, 313.

¹³⁵ Zob. Jastrzębski, „Sądownictwo konstytucyjne w państwie polskim”, 55–61.

¹³⁶ Załącznik do Dz.U. 1944 nr 1, 1.

¹³⁷ Zob. Mycielski, *Polskie Prawo Polityczne*, 204–19; Działocha i Trzcziński, *Zagadnienie obowiązywania Konstytucji Marcowej*, 110–31; Pietrzak, „Konstytucja z 17 marca 1921 r. z perspektywy”, 16–7; Wiącek, *Znaczenie stosowania Konstytucji marcowej w Polsce Ludowej*, 88–163.

¹³⁸ Zob. Jastrzębski, „Trybunał Kompetencyjny po II wojnie światowej”.

¹³⁹ Szerzej: Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, 129 i nast.; Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce*, 10–34.

¹⁴⁰ Dz.U. 1944 nr 2 poz. 7.

Rzeczypospolitej Polskiej na zasadzie właściwych przepisów, które obowiązywały do dnia wejścia w życie ustawy wymienionej w art. 1 dekretu. Funkcjonowanie ławy przysięgłych regulował dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 października 1944 r. o powołaniu i ukonstytuowaniu ławy przysięgłych¹⁴¹. W praktyce jednak postanowienia obydwu dekretów obowiązywały „formalnie przez kilka lat na papierze”, nie zostały bowiem wydane akty wykonawcze do ostatniego z dekretów. Ostatecznie zostały one uchylone przez ustawę z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych¹⁴². Wcześniej jednak, bo w dniu 2 października 1946 r., Sąd Najwyższy wydał postanowienie w sprawie kasacji wniesionej przez Prokuratora Sądu Najwyższego od wyroku Sądu Okręgowego w Przemyślu z dnia 30 kwietnia 1945 r., w którym stwierdził, że „Wobec niewydania dotychczas zarządzenia o rozpoczęciu działalności sądów przysięgłych, rozpoznawanie spraw przez sąd z udziałem ławy przysięgłych jest niedopuszczalne, a wyrok w tym trybie wydany jest z mocy prawa nieważny”¹⁴³.

Wynika z tego, że Konstytucja z dnia 17 marca 1921 r., w tym jej regulacje z zakresu wymiaru sprawiedliwości, obowiązywała tylko formalnie w okresie Polski Ludowej (1944–1952), czyli po zakończeniu II wojny światowej, aż do wejścia w życie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r.¹⁴⁴ W związku z tym należy stwierdzić, że Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej¹⁴⁵ nawiązywała w art. 1 do Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r., zgodnie z którym do czasu wejścia w życie nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej Sejm Ustawodawczy, jako organ władzy zwierzchniej Narodu Polskiego, działał między innymi opierając się na podstawowych założeniach Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r.¹⁴⁶ Zresztą w okresie Polski Ludowej (1944–1952) nie zostały zrealizowane postanowienia zawarte w art. 26 oraz art. 27 Ustawy Konstytucyjnej z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwszy z przepisów zawierał delegację konstytucyjną dotyczącą powołania, w drodze ustawy, organów właściwych do orzekania o legalności aktów administracyjnych w zakresie administracji publicznej, drugi zaś dotyczył odpowiedzialności konstytucyjnej ministrów oraz odpowiedzialności Prezydenta Rzeczypospolitej, określonej w art. 51 Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r.

Powrót do rozwiązań II Rzeczypospolitej, w zakresie wymiaru sprawiedliwości, nastąpił z końcem lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych XX w. W przypadku sądownictwa administracyjnego było to związane z wejściem w życie ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz o zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego¹⁴⁷. Jeśli zaś chodzi o odpowiedzialność konstytucyjną, dopiero w związku ze zmianą Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

¹⁴¹ Dz.U. 1944 nr 9 poz. 47.

¹⁴² Dz.U. 1949 nr 32 poz. 237. Zob. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce*, 230–2.

¹⁴³ K. 1127/46. Zob. Hedrych, „Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej”.

¹⁴⁴ Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232. Ustawa Konstytucyjna z dnia 22 lipca 1952 r. Przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 233).

¹⁴⁵ Dz.U. 1947 nr 18 poz. 71.

¹⁴⁶ Zob. Działocha, „Mała Konstytucja z 1947 r.”, 263–310.

¹⁴⁷ Dz.U. 1980 nr 4 poz. 8.

w 1982 r., został powołany Trybunał Stanu¹⁴⁸. *Notabene* ostatnia nowelizacja ustawy zasadniczej przewidywała również powołanie Trybunału Konstytucyjnego, który rozpoczął działalność w 1986 r.¹⁴⁹ Wymienione wyżej instytucje sądowe stanowiły nawiązanie do rozwiązań oraz propozycji z okresu obowiązywania Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r. Zwrócił na to uwagę M. Pietrzak, który w publikacji z okazji osiemdziesiątej rocznicy uchwalenia tejże ustawy zasadniczej stwierdził, że „Do rozwiązań instytucjonalnych konstytucji z 1921 roku odwołały się władze PRL w latach osiemdziesiątych, gdy istniejący system ustrojowy zaczął ulegać przyspieszonej erozji”, w związku z tym „Szukając środków zaradczych, zdecydowano się sięgnąć do instytucji kontrolnych państwa prawnego, jakimi były sądownictwo administracyjne, odpowiedzialność konstytucyjna i sądownictwo konstytucyjne”, przy czym to ostatnie stanowiło jedynie postulat ugrupowań politycznych okresu II Rzeczypospolitej¹⁵⁰.

Bibliografia

Źródła prawne

Prawodawstwo

- Przepisy Tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim (Dz. rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego 1917 nr 84 poz. 351).
- Przepisy Tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim (Dz. rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce 1917 część XIV poz. 71).
- Rozporządzenie. Przepisy Tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim (Dz. Urz. Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego 1917 poz. 1).
- Rada Regencyjna do Narodu Polskiego (Dz. Praw Królestwa Polskiego 1918 nr 12 poz. 23).
- Rada Regencyjna do Narodu Polskiego (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 38).
- Do Naczelnego Dowódcy Wojsk Polskich Józefa Piłsudskiego (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 39).
- Dekret (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 40).
- Dekret z dnia 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej (Dz.P.P.P. 1918 nr 17 poz. 41).
- Rozporządzenie z dnia 15 grudnia 1919 r. o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej (Tygodnik Urzędowy 1919 nr 70, s. 414).
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267).
- Ustawa Przechodnia z dnia 18 maja 1921 r. do Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921 r. w sprawie tymczasowej organizacji władzy zwierzchniej Rzeczypospolitej (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 268).
- Ustawa z dnia 28 lipca 1922 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu (Dz.U. 1922 nr 66 poz. 590).

¹⁴⁸ Zob. ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1982 nr 11 poz. 83); ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. 1982 nr 11 poz. 84).

¹⁴⁹ Zob. ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. 1985 nr 22 poz. 98).

¹⁵⁰ Pietrzak, „Konstytucja z 17 marca 1921 r.”, 17.

- Ustawa z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz.U. 1922 nr 67 poz. 600).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1923 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. 1923 nr 59 poz. 415).
- Ustawa z dnia 11 stycznia 1924 r. o naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej (Dz.U. 1924 nr 4 poz. 28).
- Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o naprawie Skarbu Państwa i poprawie gospodarstwa społecznego (Dz.U. 1924 nr 71 poz. 687).
- Ustawa z dnia 25 listopada 1925 r. o Trybunale Kompetencyjnym (Dz.U. 1925 nr 126 poz. 897).
- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. R.P. Nr 44 poz. 267) (Dz.U. 1926 nr 78 poz. 442).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 października 1926 r. o uzupełnieniu przepisów normujących ustroj władz spółek akcyjnych (Dz.U. 1926 nr 103 poz. 598).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 4 listopada 1926 r. o karach za rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości, oraz o karach za zniewagę władz i ich przedstawicieli (Dz.U. 1926 nr 110 poz. 640).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym (Dz.U. 1927 nr 45 poz. 398).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. zmieniające niektóre postanowienia ustaw karnych o rozpowszechnianiu nieprawdziwych wiadomości i o zniewagach (Dz.U. 1927 nr 45 poz. 399).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1927 r. zmieniające prawo prasowe (Dz.U. 1927 nr 118 poz. 1010).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1927 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. zmieniającego niektóre postanowienia o rozpowszechnianiu nieprawdziwych wiadomości i o zniewagach (Dz.U. 1927 nr 118 poz. 1011).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1928 nr 12 poz. 93).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 lutego 1928 r. o zmianie i uzupełnieniu przepisów, dotyczących ustroju Najwyższego Trybunału Administracyjnego, oraz o stosunku służbowym sędziów Najwyższego Trybunału Administracyjnego (Dz.U. 1928 nr 13 poz. 94).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu z dnia 24 grudnia 1928 r. w sprawie utworzenia wydziałów handlowych w sądach okręgowych (Dz.U. 1928 nr 104 poz. 947).
- Ruch służbowy w Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Monitor Polski z dnia 11 lutego 1928 r. nr 34, s. 1).
- Ustawa z dnia 4 marca 1929 r. w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r., zawierającego „Prawo o ustroju sądów powszechnych” (Dz.U. 1928 nr 12 poz. 93) (Dz.U. 1930 nr 5 poz. 43).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33 poz. 313).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o sądach pracy (Dz.U. 1928 nr 37 poz. 350).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przenoszenia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe (Dz.U. 1932 nr 73 poz. 663).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz.U. 1932 nr 94 poz. 806).
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o kartelach (Dz.U. 1933 nr 31 poz. 270).

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu (Dz.U. 1934 nr 50 poz. 473).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo o sądach pracy (Dz.U. 1934 nr 95 poz. 854).
- Ustawa z dnia 26 marca 1935 r. o Inwalidzkim Sądzie Administracyjnym (Dz.U. 1935 nr 26 poz. 177).
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. 1935 nr 30 poz. 227).
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju (Dz.U. 1938 nr 24 poz. 213).
- Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 lipca 1944 r. (Dz.U. 1944 nr 1, załącznik).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o wprowadzeniu Sądów Przysięgłych (Dz.U. 1944 nr 2 poz. 7).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 października 1944 r. o powołaniu i ukonstytuowaniu ławy przysięgłych (Dz.U. 1944 nr 9 poz. 47).
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1947 nr 18 poz. 71).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1949 nr 32 poz. 237).
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232).
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 22 lipca 1952 r. Przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 233).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 1980 nr 4 poz. 8).
- Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1982 nr 11 poz. 83).
- Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. 1982 nr 11 poz. 84).
- Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. 1985 nr 22 poz. 98).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.).

Orzecnictwo

Orzeczenia Sądu Najwyższego [z dnia]

- 16 maja 1925 r. (K 134/25). *Orzecnictwo Sądów Polskich* (1925): poz. 389.
- 18 lutego 1928 r. *Gazeta Sądowa Warszawska* 56, nr 20 (1928): 248–54.
- „Orzeczenie Sądu Najwyższego w sprawie t. zw. «Dekretu prasowego»”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 3 (1928): 799–812.
- 17 czerwca 1931 r. (C 29/31). *Orzecnictwo Sądów Polskich* (1931): poz. 433.
- 2 października 1946 r. (K. 1127/46). *Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Karnej* 4 (1947): poz. 95.

Wyroki Najwyższego Trybunału Administracyjnego [z dnia]

- 26 lutego 1929 r. (I. rej. 1372/27). *Zbiór Wyroków NTA* (1929): nr 28A; *Orzecnictwo Sądów Polskich* (1929): poz. 475 (podany pod datą 8 czerwca 1928 r.).
- 18 listopada 1935 r. (I. rej. 8683/32). *Zbiór Wyroków NTA* (1935): nr 1089A; *Orzecnictwo Sądów Polskich* (1936): poz. 700.

Inne

- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. I.* Warszawa: s.n., 1931.
- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II.* Warszawa: s.n., 1931.
- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. III.* Warszawa: s.n., 1931.
- Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. IV.* Warszawa: s.n., 1934.
- Druk Sejmowy Nr 443^d, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922).
- Druk nr 3323, Sejm Ustawodawczy II Rzeczypospolitej (1919–1922).
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podkomisja ustroju sądownictwa.* T. 1. Lwów: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej, 1925.
- Landau, Zbigniew i Skrzyszewska, Bronisława, wyd. *Sprawa Gabriela Czechowicza przed Trybunałem Stanu. Wybór dokumentów.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Edwarda Dubanowicza”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. I.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Macieja Starzewskiego”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. III.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Stanisława Estreichera”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. dr. Stanisława Kutrzeby”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. III.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prof. Ludwika Kulczyckiego”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną prokuratora Sądu Najwyższego Jana Gumińskiego”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź na ankietę konstytucyjną Władysława Studnickiego”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. II.* Warszawa: s.n., 1931.
- „Odpowiedź, opracowana przez specjalną Komisję Konstytucyjną Towarzystwa Prawniczego w Warszawie”. W: *Ankieta Konstytucyjna Sejmu R.P. IV.* Warszawa: s.n., 1934.
- „Podstawa Ładu Rzeczypospolitej Polskiej projekt opracowany przez Włodzimierza Wakara”. W: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, 185–96.* Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.
- Projekt Konstytucji Państwa Polskiego i ordynacji wyborczej sejmowej oraz uzasadnienie i porównanie projektu konstytucji państwa polskiego z innymi konstytucjami.* Opracowane przez dr. Józefa Buzka, dziekana fakultetu prawniczego Uniwersytetu Lwowskiego. T. 1. Warszawa: nakł. Rządu polskiego, 1918.
- Projekt Konstytucji Państwa Polskiego, przyjęty dnia 28 lipca 1917 roku przez Komisję Sejmowo-Konstytucyjną Tymczasowej Rady Stanu.* Warszawa [prawd.], 1917.
- „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej opracowany przez Tadeusza Jankowskiego”. W: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, 197–211.* Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.
- Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Sejmowy nr 443B, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922).
- „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany przez Stanisława Hłaskę i Józefa Polaka”. W: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, 170–84.* Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.
- „Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Wnioskodawca poseł Stanisław Głabiński i tow.”. W: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, 63–80.* Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.

- Projekt Ustawy Konstytucyjnej opracowany przez Komisję Konstytucyjną Sejmu Ustawodawczego.* Warszawa: Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, 1920.
- Projekt Ustawy Konstytucyjnej w redakcji, przyjętej przez Komisję Konstytucyjną i przedłożonej Sejmowi Ustawodawczemu Rzeczypospolitej Polskiej do uchwalenia w trzecim czytaniu, według uchwał Komisji z dnia 25 lutego, 1, 2, 4 i 5 marca 1921 roku.* Warszawa: Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, 1921.
- Projekt Ustawy Konstytucyjnej w redakcji, przyjętej przez Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej w drugim czytaniu.* Warszawa: Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, 1921.
- Projekt ustawy o sądach pokoju, druk nr 1760, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej IX kadencja.
- Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego.* Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.
- Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 2561, załącznik, Sejm Ustawodawczy II RP (1919–1922).
- Sprawozdanie stenograficzne ze 179 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1920 r., Sejm Ustawodawczy (1919–1922).

Źródła drukowane

Mogilnicki, Aleksander. *Wspomnienia adwokata i sędziego.* Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2016.

Opracowania

- Ajnenkiel, Andrzej. „Koncepcje zmiany konstytucji marcowej przed przewrotem majowym”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 19, z. 1 (1967): 135–64.
- Bardach, Juliusz. „Przemiany ustrojowo-polityczne w latach I wojny światowej”. W: *Historia Państwa i Prawa Polski*. Tom IV: *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, red. Konstanty Grzybowski, pod ogólną red. Juliusza Bardacha, 627–65. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Bereza, Arkadiusz. *Sąd Najwyższy 1917-2017. Prezesi, Sędziowie, Prokuratorzy Sądu Najwyższego.* Warszawa: Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej; Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2017.
- Buzek, Jerzy. *Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz uzasadnienie i porównanie tegoż projektu z konstytucjami szwajcarską, amerykańską i francuską.* Warszawa: s.n., 1919.
- Cybuchowski, Zygmunt. „Konstytucja”. W: *Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Zygmunt Cybuchowski, t. 1, 322–8. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, 1926–1930.
- Cybuchowski, Zygmunt. *Polskie prawo państwowe na tle uwag z dziedziny nauki o państwie i porównawczego prawa państwowego*. T. 3. Warszawa: Wydawnictwo Seminarium Prawa Publicznego Uniwersytetu Warszawskiego, 1933.
- Cybulski, Bogdan. „Wielkopolskie sądy pokoju w II Rzeczypospolitej”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 982, Prawo 161 (1988): 143–85.
- Cybulski, Bogdan. „Sądy powszechne w województwie śląskim w latach 1922–1928”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 1193, Prawo 191 (1992): 137–71.
- Czerwiński, S. [Stanisław]. „Moc obowiązująca dekretu prasowego (Wniosek, wygłoszony na posiedzeniu Sądu Najwyższego w d. 18 lutego 1928 r.)”. *Palestra* 2 (1928): 70–3.

- Dyjakowska, Marzena. „Realizacja zasady trójpodziału władzy w konstytucji marcowej”. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie* 6 (2013): 27–47.
- Działocha, Kazimierz i Trzcinski, Janusz. *Zagadnienie obowiązywania Konstytucji Marcowej w Polsce Ludowej 1944–1952*. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.
- Działocha, Kazimierz. „Mała Konstytucja z 1947 r.” W: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, red. Marian Kallas, 263–310. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Fastyn, Arkadiusz. „Jurysdykcja sądu konsystorskiego w świetle przepisów prawa małżeńskiego z 1836 r.”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 62, z. 1 (2010): 111–34.
- Fenichel, Zygmunt. *Prawo pracy. Komentarz. Przepisy związkowe. Orzecznictwo – Okólniki*. Kraków–Warszawa: Księgarnia Powszechna, 1939.
- Gierach, Ewelina. „Zgodność z Konstytucją poselskiego projektu ustawy o sądach pokoju oraz o zmianie niektórych innych ustaw”. *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych* 4 (2021): 88–102.
- Gołąb, Stanisław i Rosenblüth, Ignacy. *Ustrój sądów powszechnych*. Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka, 1929.
- Gołąb, Stanisław. *Organizacja sądów powszechnych*. Kraków: nakł. autora, 1938.
- Gołąb, Stanisław. „Sądownictwo cywilne w Konstytucji”. W: *Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921*, red. Władysław Leopold Jaworski, 309–45. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1924.
- Górnicki, Leonard. „Idee i założenia konstytucji z 17 marca 1921 r. a rola i pozycja ustrojowa Prezydenta RP”. *Mysł Polityczna* 1 (2021): 51–118.
- Granat, Mirosław. „Problem kontroli konstytucyjności prawa w Polsce międzywojennej”. W: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. Paweł Sarnecki, 100–17. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- Gwiżdż, Andrzej. „O Trybunale Konstytucyjnym w Drugiej Rzeczypospolitej”. W: *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, 67–78. Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 1996.
- Gwiżdż, Andrzej. „Prawo państwowe”. W: *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939*. Cz. I, red. Franciszek Ryszka, pod ogólną red. Juliusza Bardacha, 97–167. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.
- Gwiżdż, Andrzej. *Burżuazyjno-obszarnicza Konstytucja z 1921 roku w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1956.
- Hedrych, Waldemar. „Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej i w Polsce Ludowej”. *Problemy Praworządności* 8–9 (1988): 55–65.
- Jabłonowski, Marek, Jakubowski, Wojciech i Jajeczny, Konrad, oprac. *Ku Rzeczypospolitej demokratycznej. Polska debata ustrojowa 1917–1921*. Seria „O Niepodległą i Granice”. T. 8. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora; Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2014.
- Jakubowski, Wojciech i Jajeczny, Konrad. *Polska debata ustrojowa w latach 1917–1921. Perspektywa politologiczna*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora; Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2010.
- Jankiewicz, Adam. „Trybunał Konstytucyjny w konserwatywnym projekcie konstytucji z 1932 roku”. W: *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, 79–91. Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 1996.
- Jastrzębski, Robert. „Czynnik obywatelski w sądownictwie II Rzeczypospolitej”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 73, z. 1 (2021): 283–324.
- Jastrzębski, Robert. „Konstytucyjność aktów ustawodawczych w judykaturze II Rzeczypospolitej”. *Przegląd Sejmowy* 2 (2010): 75–97.

- Jastrzębski, Robert. „Model sądownictwa administracyjnego w ustawie z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym”. *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego* 5–6 (2022): 121–40.
- Jastrzębski, Robert. „O stu latach Sądu Najwyższego (1917–2017)”. *Palestra* 4 (2017): 70–6.
- Jastrzębski, Robert. „Sądownictwo konstytucyjne w państwie polskim w XX wieku”. *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych* 2 (2021): 50–81.
- Jastrzębski, Robert. „Stulecie Sądu Najwyższego – geneza, organizacja, działalność”. *Przegląd Sądowy* 7–8 (2017): 7–29.
- Jastrzębski, Robert. *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne. Geneza, działalność, współczesność*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2014.
- Jastrzębski, Robert. „Trybunał Kompetencyjny po II wojnie światowej. O projekcie dekretu z 1947 r.”. *Studia Iuridica Lublinensia (Od prawa przeszłego do współczesnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Witkowskiemu)* 25, nr 3 (2016): 363–73.
- Jastrzębski, Robert. „Udział obywateli w wymiarze sprawiedliwości II Rzeczypospolitej”. W: *Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości*, red. Ryszard Piotrowski, 25–49. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2021.
- Jastrzębski, Robert. *Wpływ siły nabywczej pieniądza na wykonanie zobowiązań prywatno-prawnych w II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2009.
- Jaworski, Władysław Leopold. „Trybunał Konstytucyjny”. W: *Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921*, red. Władysław Leopold Jaworski, 54–9. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1924.
- Jaworski, Władysław Leopold. „Sądownictwo administracyjne”. W: *Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921*, red. Władysław Leopold Jaworski, 241–83. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków, 1924.
- Jaworski, Władysław Leopold. *Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Prawo polityczne od 2 października 1919 do 4 lipca 1921*, Prawa Państwa Polskiego, z. IIA. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1921.
- Klimowiecki, Romuald. „Sądownictwo administracyjne. Najwyższy Trybunał Administracyjny”. W: *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939*. Cz. I, red. Franciszek Ryszka, pod ogólną red. Juliusza Bardacha, 262–4. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.
- Komarnicki, Waław. *O Konstytucję Narodową. Stanowisko Stronnictwa Narodowego w sprawie rewizji konstytucji oraz tekst projektu rewizji złożonego przez Klub Narodowy w Komisji Konstytucyjnej Sejmu*. Warszawa: Zarząd Główny Stronnictwa Narodowego, 1930.
- Komarnicki, Waław. *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008 (reprint wydania z 1922 r.).
- Kondratowicz, Ignacy. „Zawieszenie nieusuwalności sędziów”. *Gazeta Sądowa Warszawska* 57, nr 19–22 (1929): 285–7, 301–4, 317–9, 333–7.
- Konic, Henryk. *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskiem (1818–1836)*. Kraków: nakł. aut., 1903.
- Korczyk, Henryk. „Sawicki Jan”. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 35, 316–7.
- Kraczkowski, Romuald. *Dekretowanie ustaw w Polsce w latach 1918–1926*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1994.
- Kraczkowski, Romuald. *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy w latach 1926–1935*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007.
- Krukowski, Stanisław. „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.”. W: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, red. Marian Kallas, 19–119. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Krukowski, Stanisław. „Nowela sierpniowa z 1926 r.”. W: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, red. Marian Kallas, 121–39. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.

- Krukowski, Stanisław. *Geneza konstytucji z 17 marca 1921 r.* Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1977.
- Landau, Zbigniew i Tomaszewski, Jerzy. *Sprawa żyrdowska. Przyczynek do dziejów kapitałów obcych w Polsce międzywojennej.* Warszawa: Książka i Wiedza, 1983.
- Lieberman, Hermann. „Perypetje dekretu prasowego”. *Palestra* 1 (1928): 1–4.
- Liebeskind, Adolf. „O trybunał konstytucyjny”. *Głos Adwokatów* 7 (1932): 398–400.
- Lis-Staranowicz, Dorota. „Kilka uwag do art. 77 i 81 Konstytucji marcowej”. W: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. Paweł Sarnecki, 252–6. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- Lityński, Adam. *O prawie i sądach początków Polski Ludowej.* Białystok: Temida 2, 1999.
- Ławnikowicz, Grzegorz. „Dwie niezawisłości. Uwagi o statusie trzeciej władzy w Konstytucji marcowej”. *Mysł Polityczna* 1 (2021): 119–48.
- Ławnikowicz, Grzegorz. *Idea niezawisłości sędziowskiej w porządku prawnym i myśli prawniczej II Rzeczypospolitej.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.
- Machnikowska, Anna. *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950.* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.
- Maisel, Witold. *Wojewódzkie sądy administracyjne w Drugiej Rzeczypospolitej.* Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Majchrowski, Jacek. „Trybunał Konstytucyjny w ustroju politycznym Polski”. W: *O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawniczej okresu międzywojennego*, vii–xxix. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, Księgarnia Akademicka, 2006.
- Makowski, Julian. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.* Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka, 1924.
- Malec, Dorota. „Sądy w Konstytucji marcowej. Uwagi z okazji 100 rocznicy uchwalenia Konstytucji z 17 marca 1921 r.”. *Przegląd Konstytucyjny* 2 (2021): 5–28.
- Malec, Dorota. „Elementy zasady państwa prawa w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego”. W: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. Paweł Sarnecki, 88–99. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- Malec, Dorota. „Geneza i pozycja prawnoustrojowa Najwyższego Trybunału Administracyjnego”. W: *W 95. rocznicę utworzenia Najwyższego Trybunału Administracyjnego 1922–2017*, red. Anna Rossmann, 49–57. Warszawa: Naczelny Sąd Administracyjny, 2019.
- Malec, Dorota. „Pierwsza nowelizacja rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. – prawo o ustroju sądów powszechnych w debacie sejmowej w 1928 r. Wybrane zagadnienia”. *Studia Iuridica Lublinensia (Od prawa przeszłego do współczesnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Witkowskiemu)* 25, nr 3 (2016): 599–616.
- Malec, Dorota. „Sąd Najwyższy w latach 1917–1939”. W: *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność. Księga jubileuszowa 90-lecia Sądu Najwyższego 1917–2007*, 121–89. Warszawa: Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej; Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2007.
- Malec, Dorota. *Najwyższy Trybunał Administracyjny 1922–1939 w świetle własnego orzecznictwa.* Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Mallik, Tadeusz. „Wojskowe prawo karne i postępowanie karne”. W: *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939. Cz. II*, red. Franciszek Ryszka, pod ogólną red. Juliusza Bardacha, 123–39. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- Materniak-Pawłowska, Małgorzata. *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej.* Poznań: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2003.
- Maziarz, Jakob. *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej w praktyce Sądu Okręgowego w Krakowie.* Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2017.

- Miszewski, Waclaw. „Sędzia pokoju”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1 (1937): 201–6.
- Mogilnicki, Aleksander. „Niezawisłość sędziów w nowym ustroju sądowym”. *Gazeta Sądowa Warszawska* 56, nr 10–15 (1928): 145–50, 161–5, 177–80, 193–6, 209–11, 225–8.
- Mogilnicki, Aleksander. „Sądy przysięgłych w Polsce”. *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 27 (1923): 437–8.
- Mycielski, Andrzej. *Polskie Prawo Polityczne (Konstytucja z 17.III. 1921 r.)*. Kraków–Wrocław: Wydawnictwo Przełom, Skład Główny Księgarnia „Nauka i Wiedza”, 1947.
- Niczyporuk-Chudecka, Izabela. „Zarys ewolucji idei sądownictwa konstytucyjnego w polskiej myśli prawnoustrojowej i prawie konstytucyjnym”. *Studia Prawnoustrojowe* 39 (2018): 119–34.
- Nowakowski, Michał. *Okręgowe sądy ubezpieczeń społecznych*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.
- Nowicki, Krzysztof. „Niezależność sądu oraz niezawisłość sędziowska w sprawach karnych w okresie rządów autorytarnych i totalitarnych w Polsce”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 4069, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 43, nr 2 (2021): 391–401.
- Peretiatkiewicz, Antoni. „Reforma Konstytucji Polskiej”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2 (1928): 130–6.
- Pietrzak, Michał. „Państwo prawne w Konstytucji z 17 marca 1921 r.”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 39, z. 2 (1987): 103–34.
- Pietrzak, Michał. „Konstytucja z 17 marca 1921 r. z perspektywy 80 lat”. *Przegląd Sejmowy* 2 (2001): 9–20.
- Pietrzak, Michał. *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- Pietrzak, Michał. *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918–1939)*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1963.
- Podolska-Meducka, Aldona. „Prawo kartelowe”. W: *Prawo handlowe i gospodarcze II Rzeczypospolitej*, red. Robert Jastrzębski, 351–89. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2019.
- Podolska-Meducka, Aldona. *Polskie ustawodawstwo kartelowe w latach 1918–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2003.
- Polit, Ireneusz. *Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934–1939*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Rosmarin, Seweryn. „Uwagi o sądownictwie konstytucyjnym”. *Przegląd Prawa i Administracji* 2 (1932): 200–20.
- Rundstein, Szymon. „O nowoczesnych tendencjach prawa konstytucyjnego”. *Palestra* 6–7 (1931): 255–78.
- Siekanowicz, Piotr. *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*. Warszawa: Instytut Historyczny im. Romana Dmowskiego, 1991.
- Sitnicki, Zygmunt. „Paradoksy konstytucyjne”. *Gazeta Sądowa Warszawska* 56, nr 20 (1928): 245–7.
- Stachańczyk, Piotr. „Sąd przysięgłych w ustawodawstwie karnym i doktrynie w Polsce w latach 1918–1929”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 41, z. 1 (1989): 109–34.
- Stachańczyk, Piotr. „Spór o sądy przysięgłych w Polsce (1930–1938)”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze* 1052, z. 141 (1992): 151–72.
- Starzewski, Maciej. *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1928.
- Starzyński, Stanisław. „Rozważania konstytucyjne”. *Głos Prawa* 4–5 (1934): 223–40.
- Starzyński, Stanisław. *Konstytucja Państwa Polskiego*. Lwów: nakł. Tow. Naukowego, 1921.
- Śleszyński, Wojciech. *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Dom Wydawniczy Benkowski, 2003.

- Świtalski, Kazimierz. *Ich rewizja Konstytucji. Odczyt wygłoszony w Krakowie w dniu 26-go stycznia 1930 roku*. Warszawa: s.n., 1930.
- Wiącek, Marcin. *Znaczenie stosowania Konstytucji marcowej w Polsce Ludowej dla orzecznictwa sądów i Trybunału Konstytucyjnego III RP*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2012.
- Włodyka, Stanisław. „Organizacja wymiaru sprawiedliwości”. W: *Historia Państwa i Prawa Polski 1918–1939*. Cz. II, red. Franciszek Ryszka, pod ogólną red. Juliusza Bardacha, 7–54. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- Wróblewski, Stanisław. „Sądownictwo”. W: *Nasza Konstytucja. Cykl odczytów urządzonych staraniem Dyrekcji Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie od 12–25 maja 1921 r.*, 77–104. Kraków: Skład główny w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1922.
- „Wstęp”. W: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmiku Ustawodawczego*, iii–vii. Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.
- Zahorski, Henryk. „Rozważania konstytucyjne”. *Głos Sądownictwa* 5 (1934): 357–61.
- Zahorski, Henryk. „Zasada badania konstytucyjności ustaw przez sądownictwo a konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku”. *Rocznik Prawniczy Wileński* 5 (1931): 107–296.
- Zwierzchowski, Eugeniusz. „Z zagadnień delegacji ustawodawczej Polski międzywojennej (od pełnomocnictw Wł. Grabskiego do konstytucji kwietniowej)”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze* 65, z. 10 (1963): 91–113.